

Koltansaamen ja unkarin slaavilaiset lainasanat

Kielihistoriallinen ja semanttinen vertailu

Áron Szentjóbi

Pro gradu -tutkielma

Suomen ja sen sukukielten maisteriohjelma

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2026

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Pro gradu -tutkielma

Suomen ja sukukielten maisteriohjelma

Áron Szentjóni

Koltansaamen ja unkarin slaavilaiset lainasanat: Kielihistoriallinen ja semanttinen vertailu

Sivumäärä: 44 sivua

Tämän tutkielman aiheena on koltansaamen ja unkarin historiallisten kielikontaktien vertailu slaavilaiskieliin sekä näiden kahden kielen slaavilaislainojen semanttisten ryhmien vertailu. Aloitan esittelemällä kielten historiaa ja niiden kontakteja muihin kieliin, minkä jälkeen siirryn semanttiseen ja etymologiseen vertailuun. Tällaista unkarin ja koltansaamen lainasanojen ja kielikontaktien historian vertailua ei ole aiemmin tehty, ja tavoitteenani on valottaa tätä aihetta tämän työn avulla.

Tämän tutkimuksen etymologisessa osassa käytän Markus Juutisen (2022) työtä *Russian loanwords in Skolt Saami* sekä András Zoltánin (1996, 2005, 2014, 2021) eri tutkimuksia ja joitakin muita kirjoja ja lähteitä, kuten *A Magyar Nyelvtörténet Kézikönyve*. Lisäksi käytän verkkotietokantoja, kuten Álgú-tietokantaa, Neahttagisánit ja Új magyar etimológiai szótár (lyhennettynä ÚESz).

Tämän tutkimuksen johtopäätöksenä voidaan todeta, että molemmat kielet ovat saaneet paljon vaikutteita slaavilaisista kielistä niiden kanssa rinnakkain eletyn historian aikana, joten niissä on myös suuri määrä lainasanoja slaavilaisista kielistä. Tämän lisäksi monilla tärkeillä semanttisilla ryhmillä on päällekkäisyyksiä, ja kielissä esiintyvät slaavilaiset lainasanat ovat osin jopa sukulaissanoja.

Avainsanat: etymologia, kontaktikieli, lainasanat, unkarin kieli, saamelaiskielet, koltansaame, slaavilaiset kielet, suomalais-ugrilaiset kielet, kielihistoria, semantiikka

Sisällys

1	Johdanto	4
1.1	Tutkielman rakenne	5
1.2	Aikaisempia tutkimuksia	5
2	Keskeiset määritelmät	7
2.1	Historiallinen ja vertaileva kielentutkimus	7
2.2	Kielikontakti	7
2.3	Lainaaminen	7
2.4	Etymologia	8
3	Koltansaamen ja unkarin kielihistoria ja kielikontakteja	9
3.1	Kantasaamesta koltansaameen ja sen nykyhistoriaan	9
3.2	Unkarin kielihistoria ja kielikontakteja	15
4	Semanttinen ja etymologinen vertailu	23
4.1	Lainasanojen semanttiset tyypit ja ryhmät	23
4.2	Uskonto ja kristinusko	25
4.3	Arkielämä: Vaatteet, ruoat, koti	31
4.3.1	Vaatteet	31
4.3.2	Rakennukset ja rakennuksen osat	34
4.3.3	Ruoka ja ruoanlaitto	35
4.4	Hallinto ja yhteiskunta	37
4.5	Armeija ja sodankäynti	39
4.6	Maanviljely ja eläimet	40
5	Lopuksi	41
	Lähteet	43

1 Johdanto

Slaavilaiset kielet ovat olleet läsnä ja niitä on puhuttu uralilaisten kielten läheisyydessä huomattavan osan historiastaan, jopa nykyäänkin. Tämä näkyy siinä, että monissa uralilaisissa kielissä, kuten koltansaamessa ja unkarissa, on suuri määrä lainasanoja eri slaavilaisten kielten muodoista. Näiden lainasanojen semanttinen ryhmä on hyvin laaja, sillä näiden kielten välillä on ollut monenlaisia ja monitasoisia kontakteja, mikä on johtanut sanojen lainaamiseen esimerkiksi uskonnon, arjen ja vaatetuksen alalla.

Tutkimukseni tavoitteena on analysoida ja vertailla, millaisia kontakteja koltansaamalla ja unkarilla on historiallisesti ollut slaavilaiskieliin sekä vertailla, millaisia semanttisia sanaryhmiä ne ovat tuoneet koltansaameen ja unkariin. Analysoin, mitä päällekkäisyyksiä näiden kahden kielen välillä on slaavilaisten lainasanojen osalta, ja vertailen sanojen nykyisiä muotoja keskenään. Työssäni keskityn kielten nykymuotoihin ja joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta kirjalliseen standardiin.

Koltansaamen etymologiaa käsitteleviä ajantasaisia lähteitä on vähän, mutta Markus Juutisen (2022) tuore artikkeli *Russian loanwords in Skolt Saami* tarjoaa erinomaisen tukipohjan työlleni. Sanojen osalta, joita ei välttämättä esiinny edellä mainitussa tutkimuksessa, käytän Kotimaisten kielten keskuksen Álgú-tietokantaa, joka auttaa sanojen etymologian selvittämisessä ja etsimisessä. Tämän lisäksi käytän myös Tromssan yliopiston Neahttagigisánit-verkkosanakirjaa tarkistaakseni koltansaamen kielen sanoja, joita en tunne tai joista olen epävarma. Käytän myös Valter Langin (2020) kirjaa *Homo fennicus – Itämerensuomalaisten etnohistoria* saamelaiskielten kielihistorian osalta.

Unkarin kielen historiasta ja etymologiasta on kirjoitettu paljon tutkimuksia. Etymologian ja osittain myös kielihistorian osalta käytän ensisijaisesti András Zoltánin monia erinomaisia tutkimuksia, kuten *Hungarian and Slavic* (2021) ja *A magyar–szláv érintkezések kezdetei és fázisai* (1996). Lisätietoja unkarinkielisten sanojen etymologiasta saan *Új magyar etimológiai szótár* -verkkosivustolta, joka sisältää yli 25 000 unkarinkielisen sanan alkuperän, selityksen ja erittelyn. Tästä lähtien käytän nimestä *Új magyar etimológiai szótárista* lyhennystä *ÚESz*.

On tärkeää korostaa, että unkarin ja koltansaamen lainasanojen osalta on suuri ero siinä, kuinka paljon aiempaa tutkimusta on tehty. Koltansaamen osalta käytän pääasiassa vain Markus Juutisen (2022) tutkimusta, kun taas unkarin osalta hyödynnän useampaa eri tutkimusta.

Tutkimusetiikan osalta tämänkaltaisessa tutkimuksessa ei nouse esiin varsinaisia eettisiä kysymyksiä, sillä pääasiassa kokoan ja vertaan muiden tutkijoiden töitä ja viitaan niihin myös omassa työssäni.

1.1 Tutkielman rakenne

Tutkielmani rakentuu seuraavasti. Tässä johdannossa esittelen aiheen ja sen pääasialliset tavoitteet. Selitän myös taustatietoja ja aiempaa tutkimusta, jotka ovat hyödyllisiä ja ovat tukeneet tutkimuksen tekoa. Luvussa 2 käsittelen myös tärkeimpiä määritelmiä, teoreettista taustaa ja menetelmiä, joita käytän tutkimuksessani.

Luvussa 3 esittelen koltansaamen ja unkarin kielihistoriaa ja käsittelen niiden välisiä kielellisiä kontakteja, historiasta nykypäivään. Tätä seuraa tutkimukseni seuraava ydinosa, luku 4, jossa vertaan koltansaamen ja unkarin slaavilaisia lainasanoja eri ryhmissä ja teen niistä johtopäätöksiä. Tämän jälkeen luvussa 5 esittelen lopuksi ajatuksiani ja johtopäätöksiäni, joissa tiivistän tutkimukseni tärkeimmät osat.

1.2 Aikaisempia tutkimuksia

Monissa itäisissä saamenkielissä, kuten koltansaamessa, venäläisten lainasanojen määrä on erittäin suuri. Tästä huolimatta aiemmat tutkimukset venäläisistä lainasanoista näissä saamen kielissä olivat melko puutteellisia ennen Markus Juutisen (2022) tutkimusta. Toivo Itkonen esitti joitakin etymologioita 1900-luvun alkupuolella, mutta sen jälkeen tutkimus aiheesta ei ollut edistynyt paljoakaan. Ennen Markus Juutisen artikkelia oli julkaistu vain kolme tutkimusta, jotka keskittyivät yksinomaan saamelaiskielten venäläisiin lainasanoihin ja vain osa niistä käsitteli koltansaamea. Tätä aihetta koskeva tutkimus on suhteellisen tuoretta ja tärkeät osat puuttuivat pitkään. Esimerkiksi se, että monet näistä sanoista, joita aiemmin pidettiin suorina venäläisinä lainasanoina, ovat peräisin karjalasta, johon ne puolestaan ovat lainautuneet venäjältä. (Juutinen 2022: 76–78.)

Unkarin kielen slaavilaisten lainasanojen tutkimuksen laajuus näkyy siinä, että aihetta koskevan ensimmäisen tunnetun tutkimuksen teki dalmatialais-kroatialainen Faust Vrančić (unk. Verancsics Faustus) jo 1500-luvulla. Teoksessaan *Vocabula Dalmatica quae Vngari sibi vsurparvnt* hän on kerännyt 305 sanaa, joiden hän uskoo olevan kroatialaisia lainasanoja unkarissa. Vaikka suurinta osaa näistä ei nykyään voida todistaa kroatialaisiksi lainasanoiksi, hänen teoksensa on tärkeä unkarin slaavilaisten lainasanojen yleisessä tutkimuksessa. Franz

Miklosich oli ensimmäinen, joka aloitti unkarin slaavilaisten lainasanojen modernin tutkimuksen ja antoi suuren panoksen alalle. Hän ei kuitenkaan puhunut unkaria, mikä johti joihinkin virheisiin hänen tutkimuksissaan. Myöhemmin monet unkarilaiset seurasivat hänen esimerkkiään, kuten Oszkár Asbóth, János Melich ja István Kniezsa. (Zoltán 1996: 634–636.)
Tänä päivänä tutkimusalaa johtaa András Zoltán, jonka töitä käytän paljon omassa tutkimuksessani.

2 Keskeiset määritelmät

2.1 Historiallinen ja vertaileva kielentutkimus

Tutkimukseni perustuu *historialliseen ja vertailevaan kielentutkimukseen*, joka on yksi kielitieteen vanhimmista ja laajimmista menetelmistä. Tämän menetelmän avulla on mahdollista analysoida historiallisia kontakteja, lainakontakteja ja äänne muutoksia. ”Historiallisen kielitieteen ytimessä on varsinainen kielihistoria, joka on kielen äännerakenteen, sanaston, muotorakenteen ja syntaksin historian tutkimusta.” (Saarikivi 2020: 679–681.) Tutkimuksessani tämä näkyy siinä, miten esittelen kielihistoriaa ja semanttisia ryhmiä rinnakkain.

2.2 Kielikontakti

Koska tutkimukseni käsittelee myös kielten välisiä kontakteja ja sen tutkimusta, on tärkeää mainita myös *kielikontaktien* tutkimus. Kielikontaktista on kyse, kun yhden kielen ympärillä esiintyy joku toinen kieli tai kielimuoto. Tämä johtaa siihen, että kielet ovat jossain määrin yhteydessä toisiinsa ja saattavat myös vaikuttaa toisiinsa. Vaikutuksen suuruus riippuu monista tekijöistä, kuten prestiisistä, relevanssista, puhujien välisistä suhteista. (Wahlström–Lindstedt 2020: 558–568.) Tämä on tärkeää analyysissäni, koska keskityn sekä koltansaamen että unkarin slaavilaisiin kontakteihin. Uralilaiset kielet ovat historiallisesti olleet jatkuvassa kontaktissa muiden, etenkin indoeurooppalaisten, kielten kanssa, minkä takia uralilaisissa kielissä on paljon lainasanoja näistä kielistä. (Häkkinen 1996: 127; Kiss 2018: 51.)

2.3 Lainaaminen

Koska yksi tutkimukseni keskeisistä kysymyksistä liittyy lainaamiseen, sitä on syytä käsitellä tarkemmin.

Kielet muuttuvat ajan myötä. Kun kulttuurinen ympäristö muuttuu, sanojen *lainaaminen* on yleistä. Lainattavat sanat liittyvät yleensä asioihin ja ilmaisiin, joita kielessä ei aiemmin ollut. Ei ole kuitenkaan harvinaista lainata sanoja, jotka jo ovat kielessä, ja käyttää useita sanoja synonyymeinä. Kun kielessä aletaan käyttää sanaa, joka on peräisin toisesta kielestä, puhutaan lainaamisesta. Kieltä, josta laina on peräisin, kutsutaan *lainanantajakieleksi*. Tämä muutos ei kuitenkaan koske vain sanastoa, vaan se voi muuttaa myös kielen ääntämistä ja syntaksia. Kahden kielen väliset voimakkaat kontaktit voivat vaikuttaa kieleen, mutta joskus jopa heikot kontaktit voivat aiheuttaa suuria kielimuutoksia. (Saarikivi 2020: 683–686.)

2.4 Etymologia

Viimeisenä käsitteenä esittelen *etymologian*. Se on toinen tutkimukseni ydinosa-alue.

Etymologia käsittelee sanojen alkuperää, analysoi äänen ja merkityksen muutoksia ja yrittää selvittää, mistä sana on peräisin. Tarkemmin sanottuna ei tarkastella ainoastaan sanojen alkuperää, vaan myös niiden ikää, äänneasua, merkitystä ja niiden muutosta ajan myötä.

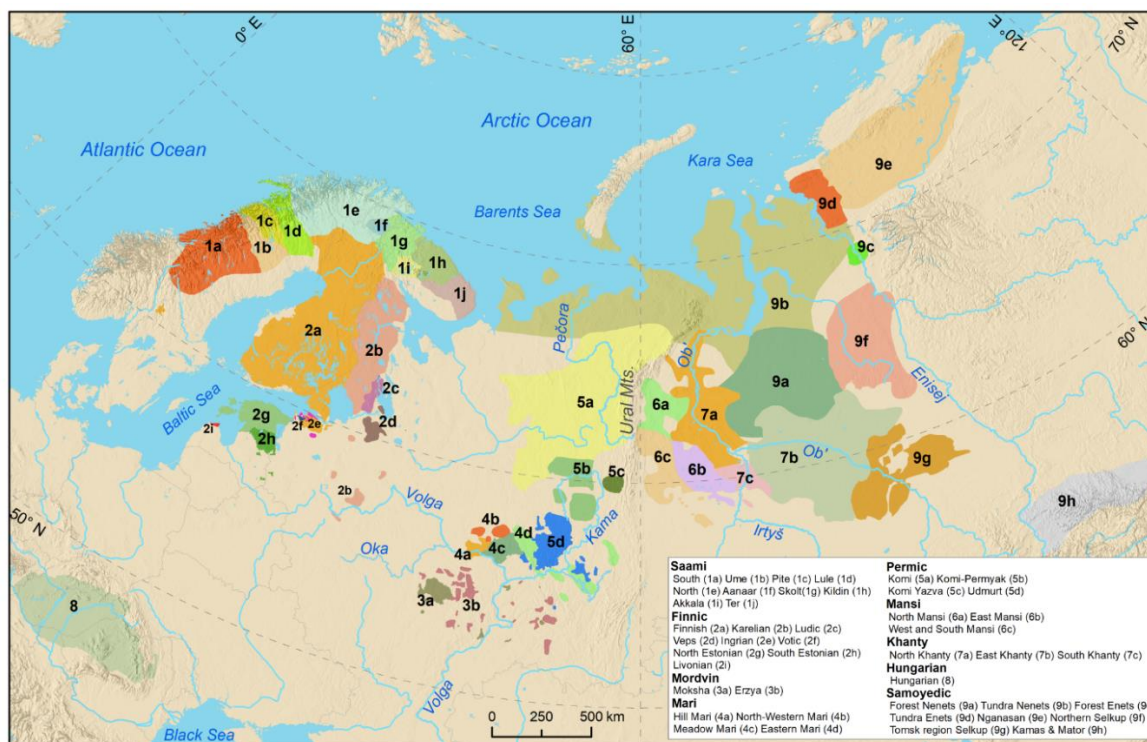
(Häkkinen 2006: 9.) Kielen sanat voivat muuttua systemaattisesti ja säännönmukaisesti, tai ne voivat myös olla lainattuja muista kielistä. Jotkut sanat ovat *perintösanasto*a, joka voidaan jäljittää kantakieleen asti, ja näillä ei yleensä ole tunnettua alkuperää. Tällaisia sanoja suomessa ovat esimerkiksi *käsi*, *vesi* ja *mene-*. (Saarikivi 2020: 705–706.)

Toinen sanaryhmä, johon keskityn tässä tutkimuksessa, ovat lainasanat. Useimmissa kielissä on lainoja muista kielistä, mutta lainasanojen määrä kielissä vaihtelee suuresti. Lainaus voi tapahtua sanoilla, joilla on jo sana lainan vastaanottajakielessä, jolloin vanha sana säilyy lainatun rinnalla, ja niitä voidaan käyttää jopa keskenään vaihdellen. Voi myös olla, että aiemmin kielessä ollut sana väistyy uuden sanan tieltä ja vanhempi sana katoaa sitten ajan myötä. (Saarikivi 2020: 705–709.)

Kielissä on hyvin erilaisia äännteitä, ja on mahdollista, että sanoja lainattaessa jotkin äännteet eivät välttämättä esiinny lainakielessä tai ne eivät sovi kielen fonotaksin sääntöihin, joten niitä on mukautettava ja korvattava kielessä vastaavasti. Tämä on myös vaikuttanut kielen muutokseen. (Saarikivi 2020: 705–707.)

Sanan ikä voidaan määrittää myös sen perusteella, mistä muodosta se on lainattu. Tästä voidaan esimerkiksi päätellä, onko sana lainattu jostain kolmannesta kielestä, joka oli jo lainannut sanan jostakin toisesta kielestä, vai onko lainasana todellakin lainattu suoraan lainanantajakielestä. (Saarikivi 2020: 705–706.)

3 Koltansaamen ja unkarin kielihistoria ja kielikontakteja

Kartta 1. Suomalais-ugrilaiset kielet ja niiden arvioitu levinneisyys 1900-luvun alussa nykyisten valtioiden rajojen mukaan. Monissa tapauksissa tämä levinneisyys – samoin kuin puhujamäärä – on vähentynyt merkittävästi viimeisen 100 vuoden aikana. (Rantanen ym. 2021; Rantanen ym. 2022, Language Maps)

3.1 Kantasaamesta koltansaameen ja sen nykyyhistoriaan

Kantasaamen kielen alkuperä voidaan sijoittaa Pohjois-Baltian alueen ja Volga-, Kama- ja Oka-jokien välille, missä kantasaamen kielen alkuperä on todennäköisesti eriytynyt muista länsiuralin kielistä. On olemassa myös hyvä teoria siitä, miten kielen eriytyminen tapahtui, mutta epävarmuuksia on edelleen. Nykykäsityksen mukaan kantaurali pysyi yhtenäisenä jonkin aikaa, ja sitten se alkoi haarautua pronssikaudella. Myöhemmin todennäköisesti länsiuralin puhujat alkoivat siirtymään länteen. Tästä länteen siirtyneiden kielestä syntyivät sitten myös muut suomalais-ugrilaiskielet, kuten mordvalaiskielet. Jotkut yksityiskohdat siitä, milloin ja missä mordvalaiset, suomalaiset ja saamelaiset kielet erosivat toisistaan, ovat epävarmoja, mutta nykyisin oletetaan, että se tapahtui Volga-, Kama- ja Oka-jokien ympäristössä. Jotkut olettavat, että se olisi voinut tapahtua jo Uralilla, mutta toiset ehdottavat, että se olisi voinut tapahtua vaikka Baltian alueellakin. Nykyisten arkeologisten ja kielitieteellisten todisteiden perusteella on myös kyseenalaista, että olisiko oikeasti voinut olla yksi kieli, joka yhdisti saamelaiset- ja itämerensuomalaiset kielet. (Lang 2020: 242–256.)

Kartta 2. Itämerensuomalaisten, slaavilaisten ja tšuidien asuinalueet vuoden 1000 paikkeilla (Lang 2020: 323).

Läheisempi ja tuorempi yhteys jopa mordvalaisiin kieliin näkyy länsiuralisten kielten sisällä siinä, että kielten välillä on joitakin ilmeisiä yhtäläisyyksiä. Esimerkiksi ersän kielessä yksikön pronominit ovat: *мои, мои* ja *сои* (*mon – minä, ton – sinä, son – hän*). Jos verrataan tätä saamen kieliin, vastaavuutta näkyy selvästi. Esimerkiksi pohjoissaamen *mun – minä, don – sinä* ja *son – hän* (Rießler ym. Neahttagisánit).

Nykyään on yleisesti hyväksyttyä, että Etelä- ja Lounais-Suomessa puhuttiin jo ennen ensimmäistä vuosituhatta eräänlaista kantasaamen kieltä (katso kartta 2.) Aiemmin alueella puhuttu kieli vaihtui kantasaameksi. Samanaikaisesti kantaitämerensuomea puhuttiin nykyisen Baltian ja Inkerinmaan alueella, kantasaamen eteläpuolella. Paikannimet heijastavat edelleen saamen kielen käyttöä koko Suomen alueella. Jo tuolloin 700-luvulla edellä mainituille alueille syntyi Saamen yhteiskunta. Se perustui pääasiassa metsästyksen eikä poronhoitoon. Näiden yhteisöjen kasvaessa se kehittyi saamelaiseksi *siida* järjestelmäksi eli lapinkyläjärjestelmäksi. Tämä on vastakohta suomalaiselle talonpoikajärjestelmälle, jossa alueet jaettiin perheiden kesken ilman suurta hierarkiaa ja jossa keskityttiin kauppaan. Myöhemmin kantasaamen kielten itäisen ja läntisen muunnoksen välillä tapahtui oletettu jakautuminen. Tämä johti kielellisiin eroihin, joita voimme havaita myös nykyään. Kielet

voidaan luokitella läntisiksi, joihin kuuluvat pohjoissaame ja sen länsipuolella puhutut kielet, sekä itäisiksi saamen kieliksi, joita puhutaan pohjoissaamen itäpuolella. Tämä jakautumisen teoria perustuu kielten äännemuutoksiin. (Koponen 2022: 103–105.)

Nykyään saamen kieliä puhutaan hyvin laajalla alueella neljässä maassa. Saamenmaa, joka tunnetaan näissä neljässä maassa paremmin nimellä Lappi (eli Lapland ja Лапландия), on koti yhdeksälle (aiemmin kymmenelle) saamen murteiksi kutsutuille kielille, joita nykyään pidetään toisistaan erillisinä kielinä. Tänä päivänä saamen kielet ovat pieniä vähemmistökieliä kaikilla niiden puhuja-alueillaan. Pienestä puhujamäärästä huolimatta viime vuosina on tehty suuria ja yleisesti ottaen suhteellisen onnistuneita elvyttämistoimia ainakin joidenkin saamen kielten säilyttämiseksi. Saamenkielet luokitellaan yleensä kahteen tai kolmeen ryhmään: läntiset ja itäiset sekä keskiset, jotka usein luokitellaan läntisiin. (Juutinen 2022: 76; Koponen–Miestamo–Juutinen 2022: 196–197.)

Tämä itä–länsisuuntainen raja voidaan sijoittaa lähelle Koillis-Suomea, Venäjän ja Norjan rajalle, jossa inarinsaame olisi siirtymäkieli näiden kahden puolen välillä. Sanastoltaan inarinsaame on lähempänä pohjoissaamea kuin koltansaamea, koska inarinsaamen ensisijainen kontaktikieli on suomi, kun taas koltansaamen ensisijainen kontaktikieli on venäjä. Sen takia venäläiset lainasanat esiintyvät pääasiassa inarinsaamen itäpuolella puhutuissa saamelaisissa kielissä. Koltansaamen länsipuolella puhutuissa saamelaisissa kielissä on joitakin venäläisiä lainasanoja, mutta niiden määrä on hyvin vähäinen. Näissä kielissä alueen hallitsevammat kielet suomi, ruotsi ja norja ovat olleet ensisijaisia kieliä, joista saamelaiset ovat lainanneet sanoja. (Juutinen 2022: 76–77; Feist 2023: 302–303.)

Koltansaamen kieli, johon keskityn tässä tutkimuksessa, kuuluu itäiseen ryhmään yhdessä turjansaamen, kiltinänsaamen ja inarinsaamen kielten kanssa. (Juutinen 2022: 76–78.)

Historiallisesti vain muutamat kulttuuriryhmät ja kieliryhmät ovat olleet koltansaamen kontaktikieliä. Näitä ovat skandinaaviset kielet, suomi, karjala ja venäjä lukuun ottamatta muita alueella puhuttuja saamen kieliä. Tämä tarkoittaa, että koltansaamen kieli on voinut lainata sanoja vain näistä kielistä. (Koponen ym. 2022: 196–197.) Monet aiemmin venäjän kielestä lainatuiksi luullut sanat oletetaan nykyään karjalan kielestä lainatuiksi. Esimerkiksi rahaa tarkoittava sana *teä'gǧ* ← *дeньга* id. on tullut karjalan kautta koltansaameen. Tästä voidaan päätellä, että venäjän kielestä lainatut sanat ovat huomattavasti uudempia, vaikka koltansaamelaisien ja venäläisten välinen kontakti oli olemassa jo ensimmäisen vuosituhannen alkupuolella. Suurin osa lainasanoista on kuitenkin lainattu venäjältä 1500-luvun jälkeen, kun

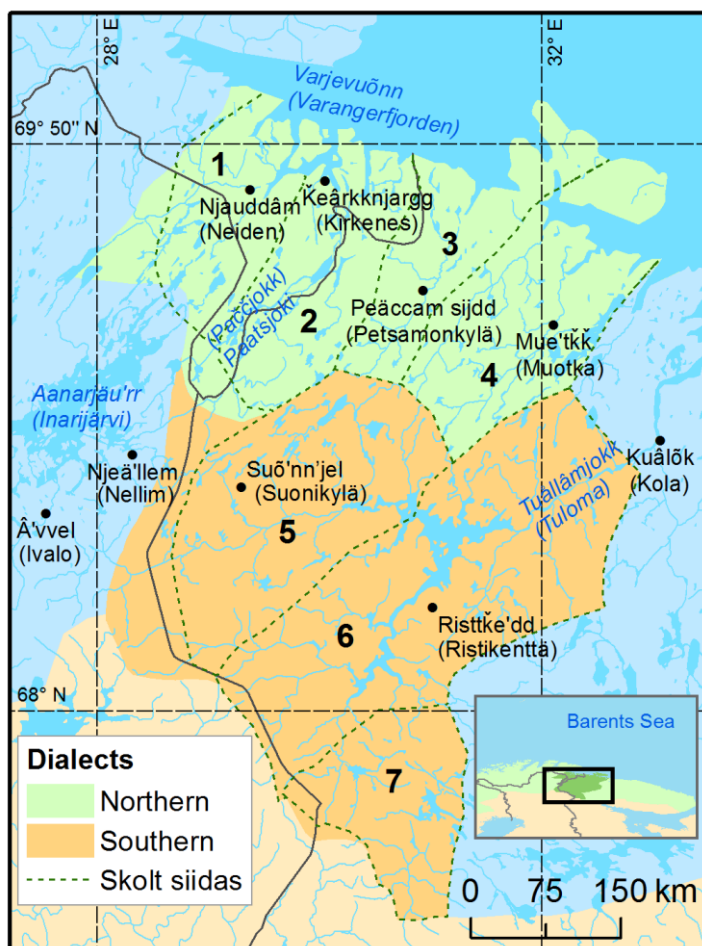
heidän alueensa kristillistäminen alkoi. Siihen asti koltansaamelaiset tunsivat venäläiset lähinnä erityisesti karjalaisten kautta, jotka myös keräsivät veroja ja kävivät kauppaa heidän kanssaan. (Juutinen 2022: 76–81.)

Kartta 3. Moskovan seuraajavaltion laajentuminen 1800-luvun loppuun asti (Alaska ja Suomi pois lukien). (Encyclopædia Britannica. "Russian Empire: Map of Russian expansion in Asia, 1533–1894.")

Venäläisten ja koltansaamelaisten väliset yhteydet vahvistuivat ja tiivistyivät, kun koko Kuolan niemimaa ja suuri osa Karjalasta siirtyivät Moskovan valtakunnan seuraajavaltion Venäjän hallintaan 1500-luvun puolivälissä. Yhteyksien oletetaan alkaneen jo keskiajalla, sillä venäläiset kalastivat Kuolan niemimaalla jo tuolloin. 1500-luvun puolivälissä venäläiset aloittivat paikallisten saamelaisten käännättämisen kristinuskoon (katso kartta 3). Venäläisillä ei tuolloin ollut pysyviä asutuksia alueella, ja etenkin sisämaassa heidän hallintonsa ja vaikutusvaltansa alueella oli heikko. Tämä tarkoitti lopulta myös sitä, että lähetystyö eteni paljon hitaammin. Käännättämisestä on mainintoja 1600-luvulla. Mielenkiintoista on, että saamelaiset ja alueen munkit ovat jopa käyneet alueellista kiistaa, joka päättyi jopa tsaarin käsiteltäväksi. Lopulta tsaari päätti asian saamelaisten eduksi. Tälläkin kertaa koltansaamelaisilla oli satunnaisia kontakteja veronkantajien kanssa, ja vaikka

kontakteja venäläisiin oli myös myöhemmin vuositasoina, ne olivat usein vain kausiluonteisia ja melko heikkoja. Yksi tärkeä syy tähän oli se, että ennen 1900-lukua niemimaalle ei johtanut kunnollisia teitä, mikä vaikeutti matkustamista Karjalan halki. Kauppa oli tärkeä yhteyspiste heidän välillään, ja Kuola oli sen tärkeä paikallinen keskusta. Saamelaisille oli myös tavallista tehdä useita kauppamatkoja talvisin, mikä myös johti kontakteihin. (Juutinen 2022: 81–83.)

Kartta 4. Koltansaamelaiden perinteiset alueet, joilla koltansaamea puhuttiin 1900-luvun alkupuolella sotien välisen ajan loppuun asti (Rantanen ym. 2021; Rantanen ym. 2022, Language Maps).

Venäjän keisarikunnan romahduksen, Venäjän vallankumouksen ja Suomen itsenäistymisen jälkeen Tarton rauhansopimus vuonna 1920 johti uuden rajan syntymiseen saamen kielten ja niiden puhujien välille. Se jakoi myös koltansaamenkieliset alueet (katso kartta 4). Rajan toisella puolella ihmiset saivat suomalaisen kansalaisuuden ja toisella puolella heistä tuli käytännössä yhdessä yössä Neuvostoliiton kansalaisia. Tämä jako johti venäjän kielen vaikutuksen heikkenemiseen Suomen puolella vuosikymmenien kuluessa, mutta se oli silti merkittävä kontaktikieli, etenkin tietysti Neuvostoliiton puolella. (Juutinen 2022: 82–83.)

Koltansaamea puhuttiin kuitenkin edelleen suurelta osin samalla alueella. Myöhemmin toisen maailmansodan aikana Petsamon (Peäccam) alue jouduttiin antamaan kokonaisuudessaan Neuvostoliitolle, mikä vaikutti merkittävästi koltansaamea puhuvien alueeseen. Suuri osa väestöstä evakuoitiin näiltä alueilta ja asutettiin uudelleen Suomen puolelle rajan läheisyyteen Inarijärven seudulle seuraaviin alueisiin: Sevettijärvi (Če'vetjäu'rr), Nellim (Njeä'llem) ja Keväjärvi (Keväjäu'rr) (katso kartta 5). Nämä paikat eivät perinteisesti ole koltansaamen alueita, sillä vain pieni osa niistä sijaitsee historiallisesti Suomen puolella. Toisen maailmansodan rauhansopimuksen jälkeen osa koltansaamelaisista jäi kuitenkin rajan toiselle puolelle Neuvostoliittoon. Siirtymään joutuneiden määrä oli noin 1000, joista suurimman osan äidinkieli oli koltansaame. Vuosikymmenien kuluessa tämä määrä on vähentynyt merkittävästi, ja nykyään on enemmän koltansaamelaisia, jotka eivät puhu saamea. Venäjän puolella on nykyäänkin pieni määrä koltansaamen kieltä puhuvia. (Koponen ym. 2022: 196.)

Kartta 5. Neuvostoliitolle menetetyn Petsamon (Peäccem) alueen ja uudelleenasuttamisen jakautuminen Suomessa (Rantanen ym. 2021; Rantanen ym. 2022, Language Maps).

Tämä muutos puolestaan johti kuitenkin siihen, että venäjän kielen vaikutus ja merkitys ovat viime vuosisadan aikana heikentyneet ja vähentyneet huomattavasti. Koska kielen kulttuurinen keskus sijaitsee nyt Suomessa, ja suurin osa koltansaamelaisista (ainakin Suomen puolella) eivät puhu juurikaan venäjää, venäjän kielen vaikutus koltansaameen tulee tulevaisuudessa todennäköisesti olemaan vähäinen tai olematon. Sen sijaan suomi ja englanti

todennäköisemmin ottavat venäjän paikan, mikä tarkoittaa, että venäjstä ei tule enää samaa määrää lainasanoja kuin aiemmin on tullut. Venäjän kielen vaikutus on kuitenkin selvä: koltansaamessa on yli 750 venäläistä alkuperää olevaa lekseemiä. Nämä sanat ovat kielessä kuitenkin melko uusia, sillä ne on lainattu 1600-luvulta lähtien, pääasiassa 1900-luvun alkupuolelle saakka. (Juutinen 2022: 75.)

Ortodoksisuuden vaikutus on edelleen nähtävissä, sillä se on ollut koltansaamelaisten ”pääuskonto” aina siitä lähtien, kun venäläiset käänsivät heidät kristinuskoon 1400–1600-luvuilla. Tämä tekee koltansaameista myös omalla tavallaan ainutlaatuisia, sillä he ovat yksi harvoista saamelaisryhmistä, jotka eivät ole pääasiassa luterilaisia. He ovat onnistuneet säilyttämään oman uskontonsa huolimatta assimiloitumisestaan Suomeen, jossa ortodoksisuudella ei ole vahvaa jalansijaa etenkin heidän alueellaan. (Koponen ym. 2022: 196.) Koltansaamessa laajempia lainasanojen ryhmiä ovat vaatteet, rakennukset ja asunnot, ruokavalio sekä hallinto ja yhteiskunta. (Juutinen 2022: 75.)

3.2 Unkarin kielihistoria ja kielikontakteja

Unkarin kieleen lainatut sanat voidaan jakaa kahteen pääryhmään: ennen unkarilaisten maahantuloa (*honfoglalás*) ja sen jälkeen lainattuihin sanoihin 900 lukuun asti ja sen jälkeen. Unkarin kieli on lainannut sanoja viidestä suuremmasta kielikunnasta, jotka ovat iranilaiset, turkkilaiset, slaavilaiset, germaanisiet ja romaaniset kielet. (Gerstner 2018: 251.) Ennen kuin unkarilaiset heimot aloittivat muuttonsa Uralin vuorilta, ne muodostivat kieliliiton (niin sanotun *Sprachbund*) muiden alueella olevien ugrilaiskielten hantin ja mansin kanssa, jotka ovat nykyäänkin unkarin kieltä lähimpänä olevia kieliä. Näiden kielten rekonstruointi on osoittautunut erittäin vaikeaksi. Vain noin 150 sanaa esiintyy yksinomaan näissä kolmessa ugrilaiskielessä, ja monet näistä sanoista liittyvät esimerkiksi hevosiin: unkarin *ló*, mansin *лув ло* ja hantin *луў, лов лав* (hevonen) (Волкова–Соловар 2016: 52; Кузанова 1994: 57; Молданова ym. 1988: 48, 185). Toinen asia, joka edelleen yhdistää kaikkia ugrilaiskieliä, on objektitaiivutus. Rekonstruointirytykset ovat osoittaneet, että on todennäköisempää, että kielet jakoivat aiemmin mainitun kieliliiton kantamuodoissaan, jotka ”polveutuivat” kantaaurilalaisesta kielestä. (Saarikivi 2022: 49–54.)

Kartta 6. Ugrilaiset kielialueet (Saarikivi 2022: 50).

Erotuttuaan uralilaisista ja muista ugrilaisista kielistä unkarin kielen puhujat aloittivat hyvin pitkän matkan nykyisen Venäjän alueen läpi suuntautuen lounaaseen eikä länteen ja luoteeseen, kuten monet uralilaisten, itämerensuomalaisten ja saamelaiskielten puhujat. Ensimmäiset unkarin kielen kontaktit olivat iranilaisiin kieliin, joiden sanastosta osa on edelleen vahvasti läsnä unkarin kielessä (esimerkiksi *asszony* 'nainen, rouva'). The Oxford Guiden mukaan nykyunkarissa esiintyy edelleen noin 60 iranilaista lainasanaa. Samaan aikaan myös muut turkkilaiset kielet olivat varmasti kontaktikielinä, joista on lainattu runsaasti sanoja, muun muassa bolgaariset lainat. Lainat turkkilaiskielistä esiintyvät myös hantissa ja mansissa, mistä voidaan olettaa, että nämä sanat on lainattu silloin, kun näitä kieliä puhuttiin vielä samalla alueella (esimerkiksi 'majava' unk. *hód*, man. *k_oontəl*). Tältä ajalta voi olla myös muita lainoja muista uralilaisista kielistä, mutta on vaikea sanoa varmuudella, mitkä sanat ja mistä kielistä, koska tällä hetkellä ei ole saatavilla kirjallisia unkarilaisia lähteitä tältä ajalta. Lisäksi samaan aikaan näillä alueilla, joilla muinaiset unkarilaiset kulkivat, on asunut ja liikkunut monia kansoja, joista emme tiedä paljoa tai jopa mitään. Tämänkin vuoksi on edelleen hankala todistaa monien unkarilaisten sanojen alkuperää. (Saarikivi 2022: 49–54)

Kun unkarilaiset heimot saapuivat Karpaattien vuorille, heillä oli paljon yhteyksiä paikallisiin slaavilaisiin kansoihin, joilta he ovat lainanneet suuren määrän sanastoa, joka liittyy esimerkiksi maantieteellisiin termeihin ja nimiin, maatalouteen ja sodankäyntiin.

Unkarilaisten heimojen ja slaavilaisten kansojen välillä oli ollut yhteyksiä jo aiemminkin, mutta nämä siteet vahvistuivat maahantulon (*honfoglalás*) jälkeen (Gerstner 2018: 251).

Paikalliset slaavit eivät kuitenkaan vielä tuolloin puhuneet eri kieliä, vaan kantaslaavin kielen myöhäisiä muotoja ennen sen hajoamista vähän myöhemmin. (Zoltán 1996: 638–640). Tämä suuri vaikutus ei kestänyt kuitenkaan pitkään, koska alueella asuvat kansat assimiloituvat nopeasti kahden vuosisadan kuluessa. (Zoltán 1996: 645; Gerstner 2018: 251).

Myöhemmin unkarin kieli vaikutti myös paikallisiin kieliin, kuten serbian, kroatian ja slovakian kieleen. Unkarin kieli on toiminut myös välittäjänä useiden slaavilaiskielten välillä, koska pohjois- ja eteläslaavilaisten vieressä puhuttiin unkaria (katso kartta 7). Unkarin historian tärkeä osa on kristinuskon hyväksyminen valtionuskonnoksi, minkä seurauksena erityisesti tässä uskonnollisessa kontekstissa kieleen tuli paljon lainasanoja latinasta ja joitakin kreikasta, bysanttilaisilta eteläisiltä alueilta, sillä myös niiden välillä oli ollut diplomaattisia suhteita. Keskiajan lopussa Mátyás I:n aikana, joka oli Unkarin kuningas 1400-luvun lopussa, unkariin tuli monia latinalaisia ja ranskalaisia lainasanoja. (Zoltán 1996: 642–645; Gerstner 2018: 253–257.)

Myöhemmin yhteydet ja suhteet Unkarin länsimaisiin germaanisiin naapureihin vahvistuivat. 1200-luvun jälkeen Unkarin kaupunkeihin muuttaneet saksalaiset aikoinaan vaikuttivat myös unkarin kieleen. Kauppa ja diplomatia Pyhän Rooman valtakunnan valtioiden ja ruhtinaiden kanssa johtivat yhteyksiin saksan kielen, erityisesti yläsaksalaisten murteiden, kanssa. Tänä aikana Unkarin koulutetut ihmiset puhuivat latinaa, minkä kautta latinan ja unkarin välillä oli paljon kontakteja. Tällä oli erityinen vaikutus unkarin kieleen, koska latinaa puhuvat ihmiset osasivat myös lukea ja kirjoittaa, mikä vaikutti suuresti kielen käyttöön. (Papp 2014: 52–58; Gerstner 2018: 255–256.)

Kontakti saksan kieleen vain vahvistui ajan myötä, sillä ottomaanien hyökättyä Unkariin maan pohjois- ja länsiosat joutuivat Habsburgien miehittämiksi. He halusivat myös pitää nämä alueet hallussaan ja integroida ne edelleen omaan valtakuntaansa. Saksan kielen leviäminen ja merkitys vakiintui joillakin alueilla vasta ottomaanien vallan päättymisen jälkeen Unkarissa. 1500-luvulla Ottomaanien valtakunta oli hyökännyt Unkariin ja miehittänyt suuren osan Keski-Unkarista ja hallitsi ajoittain myös Transilvaniaa. Turkkilaisten

miehitys kesti yli 150 vuotta ja vaikutti suuresti myös kieleen, mutta tämä sanasto, joka on lainattu turkkilaisesta kielestä, on nykyään pääosin historiallisia termejä. Miehityksen aikana unkariin lainautui sanoja nimenomaan ottomaaniturkkilaisesta kielestä, eikä muista turkkilaisista kielistä. Niistä on edelleen kymmeniä käytössä nykyisessä unkarin kielessä (esim. *dívány* 'sohva', *kazán* 'kattila') (Gerstner 2018: 253–256.)

Kun Ottomaanien valtakunta oli ajettu pois Unkarista, Habsburgien valtakunta otti koko Unkarin hallintaansa. Koska sodat ja turkkilaisten hallinto olivat aiheuttaneet suuren väestökadon, maahan kutsuttiin monia kansoja, jotka joutuivat olemaan vähemmistöryhmiä. Unkarilaiset muodostivat vain pienen enemmistön valtakunnassa, mikä monipuolisti kieltä entisestään. Tällä kertaa aateliston kieli vaihtui latinaksi ja saksaksi, joista erityisesti saksan vaikutus pysyi vahvana ja ylivoimaisena. Unkari tuli maan viralliseksi kieleksi vasta 1800-luvun puolivälissä. Tuolloin oli voimakas tahto muokata ja kehittää kieltä vastaamaan saksan kieltä (samoin kuin Suomessa tapahtui ruotsin kielen kanssa). Kun Itävalta-Unkari muuttui kaksoismonarkiaksi vuoden 1867 kompromissin jälkeen, myös unkarin kielen arvostus nousi, mutta se oli edelleen vain yksi isompi kieli monen muun maassa puhutun kielen joukossa. Kuitenkin saksan kielen vaikutus on ollut vielä 1900-luvun puoliväliin asti vahva. (Gerstner 2018: 255–256.)

Kartta 7. Itävalta-Unkarin kaksoismonarkian kansat ja alueella puhuttua kieltä vuonna 1910. Mittausten tarkkuudesta kiistellään usein, mutta ainakin se antaa käsityksen kielistä, joiden kanssa unkarit olivat suorassa kontaktissa satojen vuosien ajan. Itävalta-Unkarin kuudesta slaavilaisesta kansasta unkarinkieliset olivat todella lähellä neljää kansaa. (Wikimedia Commons, Ethno-linguistic map of Austria-Hungary, 1910)

Unkarin lähihistoriassa unkarilaisen ja myös unkarinkielisen eliitin koulutuksen myötä oli syntynyt jonkin verran yhteyksiä Englantiin. 1800-luvulta lähtien englannin kielen kanssa oli pääasiassa poliittista ja tieteellistä kontaktia, ja kieli saapui Unkariin pääosin kirjallisten teosten muodossa. Toisen maailmansodan loppuun asti saksa oli edelleen tärkeässä asemassa Unkarissa, ja sitä puhuttiin ja käytettiin laajalti. Sen jälkeen venäjä tuli virallisesti merkittävämmäksi, mutta sen vaikutus Unkariin ei ollut yhtä voimakas kuin joidenkin aiempien kielten. Nykyään englannilla on suuri vaikutus kieleen, kuten monien muidenkin kielten tapauksessa, mutta alueilla, joilla saksa on edelleen vähemmistökieli, saksa vaikuttaa edelleen Unkariin. (Gerstner 2018: 255–258.)

Yhteydet germaanisiin kieliin alkoivat vasta 1000–1100-luvuilla, kun saksalaiset ritarit ja lähetyssaarnaajat saapuivat Unkariin. Heidän määränsä kasvoi vuosisatojen kuluessa erityisesti tietyillä alueilla, kuten Transilvaniassa (alueella on jopa saksankielinen nimi

Siebenbürgen) ja kuningaskunnan pohjoisosissa. He olivat niitä, jotka käytännössä aloittivat kaupunkielämän maassa. Germaanista alkuperää olevat lainasanat liittyvät muun muassa sotilas- ja hovielämään, kaupunkielämään ja kauppaan. Tämä vahva vaikutus jatkui 1800-luvulle asti, kunnes alkoi niin kutsuttu reformiaikakausi (*reformkor*), ja joitakin aiemmin lainattuja saksankielisiä sanoja yritettiin unkarilaistaa, minkä seurauksena monet näistä lainasanoista ovat sittemmin kadonneet kokonaan kielenkäytöstä. Tämä selittää sen, miksi unkarin kielessä on prosentuaalisesti enemmän slaavilaislainoja kuin germaanisia. Saksan kielen käyttö voi olla yleisempää ja laajemmin levinnyttä ja sen asemaa ei välttämättä voi luonnehtia samoilla ilmauksilla suurimmasta osasta Unkarin historiaa. (Papp 2014: 55–56; Gerstner 2018: 255.)

Slaavilaiset kielet ovat olleet unkarin kielen läheisyydessä pisimpään, mikä tarkoittaa, että slaavilaisten lainasanojen konkreettisempi alkuperäinen kieli voi vaihdella huomattavasti, etenkin kun otetaan huomioon, että noin 10 prosentilla unkarin kielen kantasanoista on slaavilainen alkuperä. Tämä ryhmä muodostaa unkarin kielen suurimman yksittäisen lainasanaryhmän, joka on jopa kaksinkertainen saksan kielen vastaavaan ryhmään verrattuna. (Zoltán 1996: 634.)

Unkarin arkikielessä on melkein 500 slaavilaista sanaa, joita käytetään edelleen. Monet muut sanat ovat joko muresanoja tai niitä pidetään vanhentuneina (Zoltán 2021). On myös tärkeää huomata, että unkarin on ollut historian eri vaiheissa kosketuksissa useimpien nykyisin olemassa olevien slaavilaisien kielten kanssa tai ainakin niiden aikaisempien muotojen kanssa (katso kartta 8). Tämä tarkoittaa, että lainat kaikista näistä kielistä ovat mahdollisia, ja sen määrittäminen, mistä kielestä ja milloin ne ovat peräisin, on haastavampaa kuin koltansaamassa. Unkarin kielen ensimmäinen kontakti slaavilaisien kielten puhujien kanssa tapahtui jo ennen maahantuloa (*honfoglalás*). (Gerstner 2018: 251.)

On olemassa muutamia sanoja, joita on käytetty siitä asti, kun unkarilaiset heimot lainasivat ja käyttivät niitä aroilla. Slaavilaisia sanoja lainattiin vielä enemmän, kun unkarilaiset heimot löysivät tiensä Karpaattien altaalle ja paikalliset väestöt alkoivat assimiloitua. Tämä tapahtui hyvin nopeasti, ja samaan aikaan monet slaavilaiset lähetyssaarnaajat osallistui uuden Unkarin kuningaskunnan kristinuskoon kääntymiseen. (Zoltán 1996: 634–645.) Tämän vuoksi, aivan kuten koltansaamassa, unkarissakin on paljon uskontoon ja viikontähtäisiin liittyviä lainasanoja (lisää tästä myöhemmin alaluvussa 4.2). Maanviljelyyn ja kristinuskoon liittyviä sanoja lainattiin paljon. Unkarin kielen leviämisen vuoksi lainaus ei suuntautunut

vain unkariin. Kuten aiemmin mainitsin, myös unkarista lainattiin paljon sanoja naapurikieliin, ei vain slaavilaisiin kieliin. Romaniassa esiintyvä *oraş* 'kaupunki' sana on lainasana unkarista *város* 'kaupunki' sanasta. (Kiss 2018: 51.) Kuten mainitsin aiemminkin, ajan myötä slaavilaisista kielistä lainatut sanat kuitenkin vähenivät. Habsburgien vaikutuksen kasvaessa alueella myös saksan kielen hyödyllisyys ja käyttö kasvoi, joten monet ihmiset puhuivat sitä keisarikunnassa, ja Unkarissa sen käyttö oli yleistä. (Gerstner 2018: 253–256.)

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen monet unkarinkieliset jäivät kuitenkin Unkarin rajojen ulkopuolelle, jossa heistä tuli naapurimaiden, kuten Slovakian, Ukrainan, Romanian, Serbian, Kroatian, Slovenian ja Itävallan, vähemmistöjä. Tämä johti erilliseen kielelliseen kehitykseen ja siihen, että unkarinkieliset ihmiset omilla alueillaan jatkoivat sanojen lainaamista, jotka eivät päätyneet Unkarissa puhuttuun unkarin yleiskieleen. Monia näistä sanoista käytetään yleisemmän yleiskielen sijaan, mutta on epätodennäköistä, että nämä sanat otettaisiin käyttöön nyky-yleisunkarissa, paitsi ehkä alueellisesti. Rajan lähellä on todennäköisempää, että joitakin lainasanoja on käytössä. (Zoltán 2021.)

Kartta 8. Slaavilaisten kielten levinneisyyden nykypäivän Euroopassa. Huomaa, että Kuolan niemimaa ja Karjala ovat venäjänkielisiä alueita ja että myös Unkari on nykyään slaavilaisten kielten ympäröimä. (Encyclopædia Britannica. "Slavic languages: distribution in Europe.")

4 Semanttinen ja etymologinen vertailu

4.1 Lainasanojen semanttiset tyypit ja ryhmät

Slaavilaisten lainasanojen jakautuminen unkarissa ja koltansaamessa noudattaa ainutlaatuista yhteneväistä kaavaa, sillä kielten välillä on monia yhtäläisyyksiä lainasanojen semanttisten tyyppien suhteen. Kuten Markus Juutisen (2022) tutkimuksessa koltansaamen venäläisistä lainasanoista ja Zoltán Andrásin (1996, 2021) tutkimuksissa unkarin ja slaavilaisten kielten kielikontakteista on esitetty, lainatut sanastoryhmät keskittyvät usein alueille, jotka heijastavat tiettyjä kulttuurisen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen muotoja.

Koltansaamessa venäläiset lainasanat näyttävät keskittyvän pääasiassa uskontoon, vaatetukseen, rakennuksiin, ruokaan ja hallintoon (Juutinen 2022: 75). Tätä jakautumista voidaan tulkita heijastavan venäläisten vaikutusten historiallisesti merkittävää roolia alueella, kuten aiemmin on kuvattu myös edellisessä historiallisten kontaktien osiossa. Erityisesti ortodoksisen kristinuskon ja siihen liittyvien institutionaalisten rakenteiden leviämisen kautta, esimerkiksi hallinnossa. Erityisesti uskonnollisen sanaston suhteellinen näkyvyys viittaa siihen, että lainaaminen liittyi aluksi läheisesti kirkollisiin käytäntöihin, sillä ne olivat yleensä ensimmäinen ja vahvin kontaktipiste sekä ulkoinen kulttuurinen vaikuttaja. (Juutinen 2022: 75–83.)

Unkarin kielessä voidaan havaita laajasti vertailukelpoinen, vaikka ei täysin identtinen, kuva. Kuten András Zoltán (2021) on todennut, myös unkarin kielessä slaavilaiset lainasanat ryhmittyvät useisiin selkeästi rajattuihin semanttisiin ryhmiin, joihin kuuluvat esimerkiksi maatalous ja maaseutuelämä, asutus ja aineellinen kulttuuri, ruoka- ja kasvitermistö, yhteiskunnallinen ja poliittinen järjestys sekä uskonto. Näiden luokkien sisäinen jakautuminen eroaa kuitenkin merkittävältä osin koltansaamesta. Unkarissa maatalouteen ja asutukseen liittyvät sanat muodostavat erityisen merkittävän osan lainasanoista. (Zoltán 2021.)

Yleisemmällä tasolla vertailu viittaa siihen, että sanastollinen lainaus keskittyy yleensä kulttuurisen välittymisen, institutionaalisten rakenteiden ja arkipäivän käytäntöjen aloille. Sekä koltansaame että unkari sisältävät lainoja esimerkiksi uskontoon liittyvissä sanoissa, joita voidaan pitää tyypillisinä sanastollisen siirron kohteina kielikontaktitilanteissa. Samalla tiettyjen merkityskenttien erilainen painoarvo – etenkin uskonnollisen sanaston keskeinen asema koltansaamessa verrattuna maanviljelyterminologian merkitykseen unkarissa – näyttää heijastavan eroja kontaktin luonteesta ja historiallisesta syvyydestä. Kun edellistä voidaan

luonnehtia ensisijaisesti kulttuurisen ja uskonnollisen vaikutuksen kautta, jälkimmäinen viittaa selkeämmin pitkäaikaiseen väestölliseen vuorovaikutukseen ja rakenteelliseen integraatioon.

Sekä unkarin että koltansaamen lainasanojen semanttiset ryhmät ovat samankaltaisia, ja niiden välillä on yllättävän paljon päällekkäisyyksiä huolimatta siitä, että näiden kahden kielen kosketuspisteet muihin slaavilaisiin kieliin ovat olleet hyvin erilaiset ja tapahtuneet eri aikakausina ja eri alueilla. Myös suhteet ja kontaktien luonne ovat erilaisia, mutta semanttisilla ryhmillä on kuitenkin melko paljon yhteistä.

Markus Juutinen (2022) selittää teoksessaan koltansaamen yleisimpiä ryhmiä:

I analyze only the most common ones (religion, clothing, buildings and houses, diet, as well as administration and society), which reveal the most important contact situations between the Skolt Saami and the Russians.

I also represent a couple of semantic fields (military, agriculture and nature) which contain only a few Russian loanwords in Skolt Saami, even though in Estonian and Finnish there are much more. (Juutinen 2022: 114.)

Ja András Zoltán (2021) on koonnut seuraavat laajemmat sanaryhmät ja kutsui niitä ”huomionarvoisiksi”:

In general, the Slavic influence on standard Hungarian is considerable, just as it is on regional variants of Hungarian, and Slavic borrowings abound in all spheres of life. Especially noteworthy is the presence of Slavic borrowings in thematic groups such as the following:” law and state, agriculture, crafts, fishing and hunting, Christianity, family, domestic life, plants and animals. (Mt.)

Vaikka semanttisten ryhmien nimet saattavat poiketa hieman toisistaan, monien näihin luokkiin kuuluvien sanojen välillä on päällekkäisyyksiä. Esimerkiksi András Zoltánin ryhmässä ”kotielämä” on sanoja, joita Markus Juutinen kuvaa ryhmissä ”talot” ja ”ruokavalio”. Tästä huolimatta päällekkäisyyksiä onkin enemmän kuin näiden nimien perusteella voidaan olettaa. Vertailun yhteydessä käytän näistä ryhmistä toisinaan eri nimityksiä, mutta mainitsen aina, mistä ryhmistä on kyse, jos nimitys poikkeaa tavanomaisesta.

4.2 Uskonto ja kristinusko

Keskityn ensin lainasanojen ryhmään, joka on eniten mainittu käyttämissäni lähdeteksteissä, eli ”uskonto ja kristinusko”. Uskonnolla on tärkeä rooli ja vaikutus kulttuurissa ja kielessä. Unkarin osalta kyse oli myös kulttuurisesta integroitumisesta muuhun Eurooppaan *honfoglalásin* ’maahantulon’ jälkeen.

Koltansaamelaisille ortodoksisuus on erittäin tärkeä osa heidän kulttuuriaan ja identiteettiään. Tässä yhteydessä on myös tärkeää mainita, että unkarilaiset ja koltansaamelaiset ovat historiallisesti olleet alttiina eri uskonnoille. Aivan kuten slaavilaisten kontaktikielten kohdalla, koltansaamelaiset ovat historiallisesti olleet ensisijaisesti tekemisissä ortodoksisuuden kanssa Venäjän kautta. (Juutinen 2022: 114.)

Vasta uudemmassa historiassa koltansaamelaiset ovat saaneet enemmän yhteyksiä suomalaiseen protestantismiin toisen maailmansodan jälkeen, mutta he ovat silti pysyneet lähellä ortodoksisuutta. Unkarin tilanne on kuitenkin hyvin erilainen, aivan kuten kielikontaktien kohdalla. Keski- ja Itä-Euroopan maana se on ollut monien muutosten – myös uskonnollisten muutoksien – keskellä. Unkari oli ja on edelleen monien uskontojen ja kristinuskon eri suuntausten koti. Unkarin ensimmäinen valtionuskonto oli kristinusko heti valtion perustamisen jälkeen vuonna 1000. (Encyclopædia Britannica. ”history of Hungary”).

Sekä unkari että koltansaame ovat saaneet suurta vaikutusta elämän uskonnollisista näkökohdista mutta vain eri vuosisadoilla. Venäjältä lähtöisin olevia uskontoon liittyviä lainasanoja esiintyy myös muissa itäsaamelaisissa kielissä, ja vastaavia venäjänkielisiä lainasanoja on myös joissakin itävirolaisissa murteissa. (Juutinen 2022: 114.)

Markus Juutinen mainitsee tässä kategoriassa suoraan seuraavat sanat:

Báážž ‘Jumala (lasten kieli)’ < *Бóже* ’Jumala’, *praavnik* ‘ortodoksi’ < *пpáведник* ‘vanhurskas mies’, *pričas* ‘(pyhä) ehtoollinen’ < *пpичáстие* id., *priiskád* ‘sirotella (esim. vihkivesi)’ < *бpы́згатъ* ‘sirotella’, *prosttvörr* ‘Isäntä’ < *пpоcфopá* id., *Spa'site'l* ‘Vapahtaja’ < *Спáситель* id.

Ja tässä ovat ne, joita András Zoltán (2021) nostaa esiin esimerkkeinä:

kereszt ‘risti’ < **krьstь*, *keresztýén / keresztény* ‘kristillinen’ < **krьstijanь*, *keresztel* ‘kastaa’ < **krьstiti*, *szent* ‘pyhä’ < **svęťь*, *malaszt* ‘armo’ < **milostь*, *pap* ‘pappi’ < **popь*, *parázna* ‘avionrikkaja’ < **prazdьnь* < **porzdьnь*, *zarándok* ‘pyhiinvaeltaja’ < **stranьnikь*, *zsolozsma* ‘rukouskirja’ < **služьba*

András Zoltán (1996) mainitsee toisessa työssään myös viikonpäivät kristillisenä terminologiana: *szerda, csütörtök, péntek* ja *szombat*, joista kaikki paitsi *szombat* ovat alkuperäisiä slaavilaisia sanoja. *Šreda, četvrtak, petak* ja *šbota/šbota* ovat myös lainasanoja slaavilaiskielissä. Håkan Rydving (2013: 122–129) kertoo myös näiden sanojen etymologiasta hänen tutkimuksessaan.

Näissä esimerkeissä on erittäin tärkeää kiinnittää huomiota slaavilaisiin vastineisiin. Koltansaamen tapauksessa esimerkksanojen vieressä on niiden venäläiset vastineet toisin kuin unkarin tapauksessa, jossa on yhteisslaavilaisten sanojen rekonstruoidut versiot. Tämä johtuu jälleen siitä, että suurin osa slaavilaisten sanojen lainoista unkariin tapahtui vuosisatoja aikaisemmin kuin koltansaamessa. Siksi lainakieli on epävarmempi ja sanasta on tehtävä rekonstruoitu versio, joka osoittaa todennäköisimmän muodon, joka lainattiin unkariin. Varhaisina aikoina 800-luvulta 1100-luvulle slaavilaisten kielten puhujat puhuivat käytännössä saman kielen eri murteita, ja vasta myöhemmin kielet alkoivat kehittyä omiksi, alueellisesti toisistaan eroaviksi kielikseen. (Zoltán 1996: 641–645.)

Mielenkiintoista on, kuten edellisessä luvussakin mainittiin, että koltansaamessa on joitakin sanoja, jotka on lainattu karjalan kielestä eikä venäjältä, vaikka ne todennäköisesti ovat peräisin venäjältä, kuten esimerkiksi sanat *risttád* 'kastaa' ← kar. *ristie* id. ja *rosttov* 'joulu' ← kar. *rostuva* id. ← venäjä Рождество. *Kastaa*-sana on unkariksi *keresztel*, jonka sananjuuri mainitaan András Zoltánin tutkimuksessa sanana *kereszt* 'risti'. Molempien näiden tapausten alkuperäinen sana *krъs* 'risti' näyttää olevan peräisin slaavilaisista kielistä. Unkarilaisen lainasanana todennäköisin alkuperä on serbokroatiasta tai sloveenista, mutta *krъst* sana oli myös laina slaavilaisissa kielissä. Se välittyi unkariin niiden kautta samalla tavalla kuin koltansaame sai joitakin slaavilaisia sanoja karjalasta ennen laajempia yhteyksiä venäjään. (Zoltán 1996: 644; ÚESz s.v. *kereszt*.)

Koltansaamessa on kahdeksan venäjältä lainattua sanaa, jotka liittyvät uskonnollisiin juhlapäiviin. Tämä ei ole yllättävää, sillä ortodoksista kalenteria käytettiin koko kielialueella ja myös koltansaamelaiset noudattivat tätä uskontoa. Myös unkarissa on muutamia venäjältä lainattua sanoja. Esimerkiksi edellä mainittu sana *karácsony* 'joulu' on myös slaavilainen lainasana, mutta se on todennäköisemmin bulgarialainen kuin serbokroatialainen lainas, joka on peräisin sanasta *красно*, joka tarkoittaa kesä- ja talvipäivänseisauksen juhlaa. Eteläslaavilaisissa kielissä sitä käytettiin todennäköisesti talvella joulun merkityksessä. (Zoltán 1996: 640–641.)

Samaa alkuperää oleva sana löytyy myös romanian kielestä nimellä *crăciun*, joka on myös laina eteläslaavilaisesta kielestä. Konsonanttiyhtymällä alkaviin sanoihin on tavallista lisätä vokaali, kuten *balaton* ← *blato*. Kun *karácsony* sanaa lainattiin unkariin, sanan alussa olevaan *kr*-konsonanttiyhtymään lisättiin vokaali *a*. Sanan alussa olevat konsonanttiryhmät ovat yleisiä slaavilaisissa kielissä, ja sekä koltansaame että unkari lainaavat näitä eri tavoin sananalkuisia konsonanttiyhtymiä yksinkertaistamalla niitä. (ÚESz s.v. *karácsony*)

Koltansaamessa on kaksi sanaa, jotka löysin Neahttadigisánitista. Ne ovat *jooul* ja *rosttov*. *Jooul* erottui selvästi pohjoissaamen kielen sanan *juovla* sukulaisena, ja tarkistettuani asian Álgú-tietokannasta näkyy, että Itkosen (1958: 72) mukaan se on totta. Toinen *rosttov*-sana on kuitenkin juuri se edellä mainittu, joka on lainattu välittäjäkielestä karjalasta venäjältä.

Toinen unkarin kielessä esiintyvä slaavilainen lainasana, joka ei varsinaisesti ole uskonnollinen juhlapäivä mutta liittyy sellaiseen, on *bérmál* 'konfirmaatio' ← *bérmati*, *birmati*, on joko serbokroatialainen tai sloveenilainen laina. András Zoltán (1996) esittää, että *bérmál* sekä muutamat muut tämän ryhmän slaavilaiset lainasanat ovat todisteita slaavilaisten kielten läsnäolosta ja välittäjän roolista uskonnollisissa käännytyksissä, joissa ensisijaisena tekijänä olivat slaavilaisten kielten puhujat riippumatta siitä, tuliko käännytyksen suunta Bysantista vai länsimaaailmasta. (Zoltán 1996: 643–644.)

Koltansaamen kielen sanaa pyhä ei mainita erikseen yksinään, mutta se esiintyy yhdyssanan ensimmäisenä sanana lainasanassa *strääšnaineä'ttel* 'Pyhä viikko' (ven. *страстная неделя*). Tässä esimerkissä konsonanttiyhtymä pysyy samana koltansaamessa. *Strääšnai* tarkoittaa pyhää (ven. *страстная*) ja osa *neä'ttel* tulee venäjänkielisestä sanasta viikko ← *неделя*. (Juutinen 2022: 109–110.) András Zoltán (2021) mainitsee kuitenkin myös itsenäisenä unkarilaisena sanana slaavilaisen lainasanana *szent* 'pyhä'. Tämä sana on jälleen todennäköisesti yksi varhaisista sanoista, jotka on lainattu joko serbokroatiasta tai sloveenista ← *свѣтъ*. On tavallista, että unkarissa *v*-äänne putoaa slaavilaisista sanoista lainauksen jälkeen ja nasaalinen vokaali muuttuu muotoon *V+n*. (Zoltán 2021; ÚESz s.v. *szent*.)

Markus Juutinen (2022: 115) mainitsee artikkelissaan kaksi sanaa, joilla tarkoitetaan Jumalaa. Toinen on *Bääžž* 'Jumala (lasten kieli)' venäjän sanasta *Божже* 'Jumala' ja *Vuâšppâ'd* sanasta *Госнод* 'Herra'. Unkarinkielinen vastine tälle on 'Isten', joka ÚESzin mukaan on todennäköisesti iranilainen lainasana. Se on siis todennäköisesti peräisin ajalta ennen kuin unkarilaiset saapuivat Karpaateille.

Sana siunaus koltansaamessa on *blouslōv*, joka on peräisin venäjän sanasta *благословѣние*. Unkarin kielen vastaava sana *áldás* puolestaan on peräisin vanhasta uralilaisesta sanasta *áld*, johon on liitetty unkarilainen johdossuffiksi (ÚESz s.v. *áld*).

Vaikka näiden sanojen välillä on eroja ja ne muodostavat lähinnä semanttisen ryhmän, ne voidaan myös sijoittaa rinnakkain alaryhmiin, kuten uskonnolliset henkilöt (*pap*, *Báázž*, *Spa'site'l*), liturgian tärkeät osat (*keresztel*, *zsolozma*, *pričas*, *priiskád*) sekä uskonnolliset päivämäärät ja juhlapäivien nimet (*Karácsony*, *troickipei'vv*, *strääšnaineä'ttel*).

Kuten alussa mainittiin, András Zoltán (1996) nostaa esiin viikontäät kristinuskoon liittyvänä lainasanastona. Markus Juutinen ei mainitse niitä lainkaan nimenomaisesti teoksessaan, joten yritän tehdä omia johtopäätöksiäni tästä aiheesta ja vertailla näiden kahden kielen sanoja keskenään. Unkarin kielessä ne ovat: *szerda* 'keskiviikko' ← *šreda*, *csütörtök* 'torstai' ← *četyrtěk*, *péntek* 'perjantai' ← *petěk* ja *szombat* 'lauantai' ← *šobota/šobot*. Samat sanat koltansaamessa ovat seuraavat samassa järjestyksessä: *seärad*, *neljdpei'vv*, *västtpei'vv* / *vä'snnpei'vv* / *piâtnâc* ja *sue'vet*. Jokainen päivä torstaita lukuun ottamatta on ainakin jossain määrin havaittavissa, että sanat ovat ulkonäöltään itse asiassa samankaltaisia.

Kun ne asetetaan rinnakkain venäläisten vastineidensa kanssa ja otetaan huomioon äänteenvaihtelut, joita Markus Juutinen (2022) kuvaa teoksessaan, voidaan päätellä, että koltansaamen kolme viikontään nimeä ovat myös slaavilaisia, tarkemmin sanottuna venäläisiä lainasanoja: *seärad* 'keskiviikko' ← *среда*, *piâtnâc* 'perjantai' ← *пятница*, *sue'vet* 'lauantai' ← *суббота*. Mielenkiintoista on kuitenkin se, että torstain nimi ei ole lainaus, vaan se ilmaisee viikontään numeron samoin kuin viikontäiden nimet viroksi (*neljapäev* 'torstai'). Monissa länsisaamealaisissa kielissä torstain nimi on skandinaavinen laina. Erojen raja kulkee tarkalleen inarinsaamen ja koltansaamen välissä. Pohjois- (*duorastat*) ja eteläsaamessa (*dåarsta*) sana on skandinaavinen laina (ruotsiksi ja norjaksi *torsdag*). Myös inarinsaamessa sana on skandinaavinen lainasana *tuorâstâh* tai *turâstâh*, kun taas itäisemmässä kilttinäsaamessa se on, kuten koltansaamessakin, *нѣльѣнтпеййв*. (Rydving 2013: 124–128; Álgú). Taulukossa 1. olen koontanut nämä sanat vierekkäin.

Taulukko 1. Slaavilaisperäisiä viikonpäivien nimityksiä koltansaamessa ja unkarissa

Sana suomeksi	Sana koltansaameksi	Sana lainanantajakielessä	Sana unkariksi	Sana lainanantajakielessä
keskiviikko	<i>seärad</i>	<i>среда</i>	<i>szerda</i>	<i>šreda</i>
torstai	<i>neljdpei'vv</i>	---	<i>csütörtök</i>	<i>četvrtěkъ</i>
perjantai	<i>piâtnâc/ västtpei'vv</i>	<i>пятница</i>	<i>péntek</i>	<i>petěkъ</i>
lauantai	<i>sue'vet</i>	<i>суббота</i>	<i>szombat</i>	<i>sqбота/sqbotъ</i>

Seuraavia sanoja ei mainittu yksinomaan Markus Juutisen esimerkeissä, vaan ne esiintyivät hänen teoksensa muissa osissa, mutta luokittelisin myös nämä sanat tähän uskonnollisten lainasanojen ryhmään:

ceerkav 'kirkko' ← *церковь*

ätt 'helvetti' ← *ад*

jaavâl 'paholainen' ← *дьявол*

ceestva 'lahja kirkolle' ← *честование* 'kunnioittaminen'

manaster 'luostari' ← *монастырь*

praavniċ 'ortodoksinen' ← *праведник*

panahida 'siunausjuhla' ← *панихида*

mo'lidva 'rukous' ← *молитва*

tuižžâd 'suru' ← *тужить*

dostoini 'Rukous Jumalan äidille Marialle' ← *достойный* 'arvoinen'

Vertailemalla näiden sanojen alkuperää unkarinkielisiin vastineisiinsa voidaan havaita, että monet näistä sanoista ovat itse asiassa myös unkarin kielen lainasanoja.

templom 'kirkko' ← *templum* latinasta (ÚESz s.v. *templom*)

pokol 'helvetti' ← *pakao, pakla* (genetiivimuoto) serbokroaatista (ÚESz s.v. *pokol*)

ördög 'paholainen' ← tuntematon (ÚESz s.v. *ördög*)

adomány ‘lahja kirkolle’ ← *ad* (vanha uralilainen antaa-sanasta sisäisesti luotu sana) (ÚESz s.v. *adomány*, *ad*)

monostor ‘luostari’ ← latinankielisestä sanasta *monasterium* (ÚESz s.v. *monostor*)

ortodox ‘ortodoksinen’ ← latinankielisestä sanasta *orthodoxus* (ÚESz s.v. *ortodox*)

rekviem ‘requiem’ ← latinankielisestä sanasta *requiem* – unkarissa on oma sana sille – *gyászmise* (ÚESz s.v. *rekviem*)

ima ‘rukous’ ← tuntematon, epävarma alkuperä (ÚESz s.v. *ima*)

gyász ‘suru’ ← *?yās* ‘sääli, menetys, kuolema’ tšuvassilaisesta vanhemmasta turkkilaisesta kielestä (ÚESz s.v. *gyász*)

Viimeisestä sanasta *dostoini* ei löytynyt vastaavaa unkariksi.

Taulukko 2. Edellinen vertailu taulukossa

Sana suomeksi	Sana koltansaameksi	Sana lainanantajakielessä	Sana unkariksi	Sana lainanantajakielessä
kirkko	<i>ceerkav</i>	<i>церковь</i>	<i>templom</i>	<i>templum</i> – latina
helvetti	<i>ätt</i>	<i>ад</i>	<i>pokol</i>	<i>pakla</i> – serbokroatia
paholainen	<i>jaavâl</i>	<i>дьявол</i>	<i>ördög</i>	tuntematon alkuperä
lahja kirkolle	<i>ceestva</i>	<i>чѣствовање</i>	<i>adomány</i>	<i>ad</i> – alkuperäsanasto
luostari	<i>manaster</i>	<i>монастырь</i>	<i>monostor</i>	<i>monasterium</i> – latina
ortodoksinen	<i>praavniĵ</i>	<i>праведник</i>	<i>ortodox</i>	<i>orthodoxus</i> – latina
siunausjuhla	<i>panahida</i>	<i>панихѣда</i>	<i>rekviem,</i> <i>gyászmise</i>	<i>requiem</i> – latina
rukous	<i>mo'lidva</i>	<i>молітва</i>	<i>ima</i>	epävarma alkuperä
suru	<i>tuužžâd</i>	<i>тужѣть</i>	<i>gyász</i>	<i>?yās</i> – tšuvassilaisesta vanhemmasta turkkilaisesta kielestä
Rukous Jumalan äidille Marialle	<i>dostoini</i>	<i>достойный</i>	-----	-----

Tästä vertailusta voidaan havaita, että unkarin kielessä on paljon lainasanoja samoille sanoille kuin koltansaamessa. Lisäksi voidaan päätellä, että kun verrataan pienempiä sanamääriä keskenään, latinan vaikutus on selvästi vahva unkarin kielessä. Muut tällaiset latinasta peräisin olevat sanat osoittavat entistä selvemmin, että latinan rooli oli merkittävä erityisesti liturgian alalla: *Biblia* 'Raamattu', *purgatórium* 'kiirastuli', *angyal* 'enkeli'. (Jotkut näistä sanoista ovat alun perin peräisin kreikasta.) (ÚESz s.v. *Biblia, purgatórium, angyal*.) Kun tein tarkennetun haun Újmagyar etimológiai szótár -sanakirjaan keskittyen kirkkoon liittyviin latinalaisiin sanoihin, sain tulokseksi 14 sanaa.

Verrattuna koltansaameen unkarin kielessä on siis ainakin hieman vähemmän slaavilaisperäistä uskontoon liittyvää sanastoa. Markus Juutinen mainitsee 59 sanaa uskonnollisessa sanastossa ja 8 sanaa uskonnollisina juhlapyhinä, eli yhteensä 67 sanaa, mikä on merkittävä määrä vain yhdessä ryhmässä.

4.3 Arkielämä: Vaatteet, ruoat, koti

Seuraava ryhmä on laajempi, sillä sekä koltansaamelaiset että unkarilaiset ovat ottaneet slaavilaista kielistä käyttöönsä paljon arkielämän sanoja, jotka ovat edelleen käytössä. Tästä syystä jaan tämän luvun pienempiin osiin selkeyden vuoksi.

Koska unkarilaiset ja koltansaamelaiset olivat pitkään tiiviissä yhteydessä slaavilaisten kielten puhujien kanssa, lainat ulottuvat myös kotielämään. Slaavilaisten kielten puhujat, jotka joutuivat nopeasti vastaperustetun Unkarin alaisuuteen, alkoivat integroitua unkarilaiseen yhteiskuntaan, ja muutaman vuosisadan kuluessa slaavilaiset olivat kielellisesti assimiloituneet unkariin. Tämän jälkeen unkarin ja slaavilaisten kielten välinen yhteys muuttui hiljalleen, sillä laajan sisäisen slaavilaisen kontaktin sijaan syntyi monia ulkoisia muista naapurimaista, kuten Puolasta. (Zoltán 1996: 644–645.)

4.3.1 Vaatteet

Koltansaamen osalta suhteet venäjän kieleen ovat erilaiset. 1400-luvun ensimmäisten kontaktien jälkeen venäjän kielen ja kulttuurin vaikutus kasvoi. Venäjän kielen asema alkoi myös ohittaa koltansaamea, etenkin kun kirkkoja ja kouluja perustettiin ja yhä useammat venäjänkieliset ihmiset alkoivat asettua Kuolan niemimaalle. Kauppa ja muut arkipäivän kontaktit vaikuttivat selvästi arkikieleen. (Juutinen 2022: 79–83.) Erityisesti kun koltansaamelaiset alkoivat käyttää venäjää enemmän ja integroituivat venäläiseen

yhteiskuntaan ja kulttuuriin, mikä johti lopulta myös heidän pukeutumistapojensa muuttumiseen 1800-luvulla (Juutinen 2022: 115).

Markus Juutinen mainitsee esimerkissään seuraavat vaatteet:

faardik 'esiliina' < *фартук* id., *кнопка* 'nappi' < *кнопка* id., *käätnak*
'huopasaapas' < *китанок* id., *poteâška* 'henkselit' < *подтяжка* id., *saarfan*
'perinteinen puku' < *сарафán* id., *trååika* 'kolmiosainen puku' < *трóйка* id.

ja päähineistä hän mainitsee seuraavat sanat:

koolpiĳ 'villamyssy' < *колпáк* 'lippalakki', *pee'rvesĳ* 'naimattomien
kolttasaamelaisten naisen päähine' < *перевязка* 'side', *poovdneĳ*
'kolttasaamelaisten lesken päähine' < *повóйник* 'naimisissa olevan naisen
päähine', *sorok* 'naisen päähine' < *сорóка* id., *šaamšĳĳ* ~ *šámšār* (P) 'naimisissa
olevan kolttasaamelaisnaisen päähine' < *шамшóра* 'naimisissa olevan naisen
päähine', *šleäpp* 'lierihattu' < *шляпа* 'hattu', *triiviĳ* 'kolttasaamelaisnaisen
talvilippalakki' < *треуĳ* 'talvilippalakki'

András Zoltán (1996, 2021) ei nimenomaisesti puhu tai mainitse vaatteisiin liittyvää sanastoa käyttämissäni tutkimuksissa erikseen, mutta unkarin kielessä on paljon tämän kategorian slaavilaisia lainasanoja, jotka olivat helppoja löytää ÚESzin avulla, etenkin usein esiintyvien vaatekappaleiden osalta:

ruha 'vaate', *csizma* 'saapas', *szoknya* 'mekko', *nadrág* 'housut', *gatyá* 'housut',
sapka 'hattu', *harisnya* 'sukkahousut', *kabát* 'takki'

Tämä ryhmä on laaja molemmissa kielissä, ja lainattuja vaatekappaleiden nimiä on hyvin monenlaisia. Toisin kuin uskonnollisen sanaston tapauksessa, slaavilaisen alkuperän nimien päällekkäisyys on kuitenkin huomattavasti vähäisempää.

Unkarin kielessä sana saapas on *csizma*, joka on serbokroaattilainen laina *čizma* (jolla on vastineita muissakin Balkanin kielissä, kuten bulgarian *чизма* ja albanian *çizme*).

Koltansaamassa tämä sana on *sa'ppi*. (ÚESz s.v. *csizma*.) Samoin kuin suomenkielinen sana *saapas* on myös slaavilainen lainasana venäjän sanasta *сапог* 'saapas', joka on muissa itäsaamelaisissa kielissä saman sanan samankaltainen muunnos. (Álgun kautta Korhonen, M. 1981 Johdatus 52.) Mutta unkarin slaavilainen sana on erilainen, koska se on tullut eteläslaavilaisiin kieliin myös toisesta kielestä, osmaaniturkista (*çizme*). (ÚESz s.v. *csizma*.)

Sanat housut on lainasana sekä unkarissa että koltansaamassa, mutta koltansaamassa se on peräisin skandinaavisista kielistä eikä venäjältä, *puus* kuten nor. ← 'bukse' (Álgun kautta Itkonen 1958: 403). Sen unkarilainen vastine *nadrág* on sen sijaan slaavilainen lainasana,

todennäköisesti bulgariasta ← *надраги* [monikko], joka on tullut kantaslaavista ← **na* [partikkeli] + **dьrg-* 'pitää' (ÚESz s.v. *nadrág*). Tästä on myös esimerkki, jossa tilanne on päinvastainen samassa ryhmässä. Koltansaamen sana *šleäpp* ← *шляпа* 'hattu' koltansaamen merkityksessä 'reunallinen hattu' olisi *kalap*, joka puolestaan on unkarin kielen germaaninen lainasana ← *klappmütze* saksasta (ÚESz s.v. *kalap*). Unkarissa on myös sana 'lippalakki' tai 'pipo' *sapka, sipka*, joka on slaavilainen lainasana eri slaavilaisista kielistä. Yleisimmin käytetty *sapka*-versio on todennäköisesti peräisin serbokroatiasta ← *šapka*. (ÚESz s.v. *sapka*.)

Alun perin ajattelin, että unkarin *sapka*-sanalla ja venäjän sanalla, jossa on koltansaamen vastine 'reunallinen hattu' *шляпа*, on sama juuri ja siinä olisi yhteys. Venäläisen sanan etymologia voidaan jäljittää saksan kieleen ← *Slappe*, mutta se voidaan sijoittaa 1500–1600-luvuille.¹ Kun olin tutkinut lähteistä, milloin sana oli mainittu ensimmäisen kerran, huomasin, että varmin maininta oli unkarissa vuonna 1531, ja että se oli mainittu useasti saman vuosisadan aikana. Näiden tietojen perusteella oletan, että näillä kahdella sanalla ei ole täsmälleen samoja juuria. (Этимологические Онлайн-Словари Русского Языка Происхождение Слова Шляпа.)

Toinen vastaava esimerkki on koltansaamen sana *poteáška* 'henkselit' ← *подтяжка*, ja jolla on unkarissa useita nimiä: *hózentróger, nadrágtartó* tai *nadrágpánt*. Ensimmäinen on selvästi saksalainen lainasana saksan yhdyssanasta ← *Hosenträger*, jossa on joitakin äänteellisiä muutoksia, mutta tämän sanan kirjoitusasu ja käyttö vaihtelevat unkarin kielessä (ÚESz s.v. *hózentróger*). Seuraava sana *nadrágtartó* on ”unkarilaisempi”, ja se on peräisin ensin aiemmin käsitellystä slaavilaisesta, todennäköisesti bulgarialaisesta lainasanasta *nadrág* 'housut' ja sitten sanasta *tartó* 'pidike, pitäjä'. Perusmuodon *tart* 'pitää' alkuperä on epävarma, mutta joka tapauksessa se on kielessä hyvin vanha sana, ehkä jopa vanha suomalais-ugrilainen sana ? ← **tartt3* 'jää kiinni'. (ÚESz s.v. *nadrág, tart*.) Viimeinen listalla on toinen yhdyssana, joka on peräisin slaavilaisesta lainasanasta *nadrág* ja saksalaisesta (bajjerilais-itävaltalaisesta) lainasanasta *pánt* ← *pand, pant* (ÚESz s.v. *pánt*).

Ainoa sana tässä ryhmässä, joka vastaa täydellisesti myös venäjän kielen vastinetta unkarissa, on sana *trojka* 'kolmiosainen puku', koltansaame *trååika* ← *тройка*. (ÚESz s.v. *trojka*).

¹Hattu. Saksankielinen sana on *Slappe* (hattu). Sana ”шляпа” on lainattu saksan kielestä 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa.” – oma suomennos.

Yllättävän paljon venäläisiä lainasanoja esiintyy myös saamelaisissa naisten vaatteissa, kuten Markus Juutisen (2022) esimerkissä, mikä viittaa myös erittäin vahvaan vaikutukseen arkikielessä. Tämä näkyy myös siinä, että koltansaamelaiset alkoivat omaksua 1800-luvulla venäläisen vaateustyylin, kun he alkoivat käyttää venäläistyylisiä takkeja: *kähttan* 'takki' ← *кафтáн* 'kaftani'. (Juutinen 2022: 115.) Samaa voidaan sanoa myös slaavilaisten vaikutuksesta unkarilaisiin, sillä vaatteisiin liittyvät lainasanat ovat edelleen hyvin merkityksellisiä nykyunkarissa, ja nämä lainasanat liittyvät usein käytettyihin vaatekappaleisiin. On kuitenkin myös tärkeää huomata, että unkarissa on paljon vaatteisiin liittyviä lainasanoja myös saksan murteista. Joitakin esimerkkejä aiemmin mainittujen lisäksi ovat: *sál* 'huivi', *frakk* 'frakki', *gallér* 'kaulus', *lajbi* 'liivi', *kamásli* 'kengänsuojusta' (ÚESz s.v. *sál*, *frakk*, *gallér*, *lajbi*, *kamásli*).

4.3.2 Rakennukset ja rakennuksen osat

Koltansaamassa ei ole paljon rakennuksiin liittyviä lainasanoja, mutta on päätelty, että he olivat oppineet venäläisiltä rakennustekniikasta (Juutinen 2022: 116). Vastaavasti unkarissa on melko paljon lainasanoja, jotka liittyvät pikemminkin talon osiin kuin rakennusten nimiin.

Markus Juutisen (2022) esimerkit ovat seuraavat muutamissa eri alaryhmissä:

Rakennuksia: *leedneĵ* 'jäätalo' < *ледник* id., *mostt* 'silta' < *мост* id., *nuu'žniĵ* 'vessa' < *нужник* id. (vanha), *poogrev* 'kellari' < *погреб* id.

Rakennusmateriaaleja ja rakennuksien osia: *mää'tec* 'harjapalkki' < *матица* id., *poodval* 'puutalon pohja' < *подвал* 'kellari', *žáálab* 'ränni' < *жéлоб* id.

Rakennustekniikka: *preu'nn* 'tukki' < *бревно* id., *fintt* 'ruuvi' < *винт* id., *žee'st* 'metallilevy' < *жесть* id.

András Zoltán (2021) ei erottele näitä sanastoyksiköitä erilliseen luokkaan rakennusten kanssa, vaan mainitsee muutamana niistä teoksensa *Kotielämä*-osiossa:

eszterha 'katto' < **strěxa*, *gerenda* 'runko' < **gręda*, *pince* 'kellari' < **pivъnica*, *udvar* 'piha'

Lisäksi István Papp (2014) mainitsee teoksessaan *Magyar nyelvtörténet* seuraavat:

ablak 'ikkuna', *szoba* 'huone', *konyha* 'keittiö', *asztal* 'pöytä'

Unkarin kielessä ja koltansaamassa on jälleen muutamia sanoja, jotka ovat samankaltaisia sikäli, että ne ovat lainasanoja slaavilaisesta kielestä. Ensimmäinen on sana, joka tarkoittaa kellaria: koltansaamassa *poogrev* ← *погреб*, unkariksi *pince*. Unkarinkielinen sana on

peräisin serbokroatiasta ← *pivnica* 'kellari, ruokasali' ← **pivьnica* (ÚESz s.v. *pince*). Seuraava on kouru, joka on koltansaameksi: *žáálab* ← *жѣлоб* ja unkariksi *csatorna*, joka on peräisin serbokroatiasta ← *čatrnja* 'sadeveden kerääjä' (ÚESz s.v. *csatorna*). Viimeinen on tukki, joka on *preu'nn* ← *бревно* ja sen mainittu vastine *gerenda* ← *greda* 'palkki' ← *gręda*. (ÚESz s.v. *gerenda*). Tukille on unkarissa toinen sana, jota käytetään vähemmän rakentamisessa, nimittäin *rönk* 'runko'. Se on lyhennys sanasta *rönköly*, mutta sen lähdekieli on epävarma. (ÚESz s.v. *rönk*.) Lainasanojen hyvin erilainen ulkonäkö selittyy niiden lainaamisajankohdalla sekä serbokroatian ja venäjän välisillä eroilla. Nämä unkarinkieliset sanat mainittiin kaikki 1200-luvulla ja 1300-luvun alkupuolella, kun taas näiden sanojen lainaaminen tapahtui huomattavasti myöhemmin venäjältä koltansaameen. (ÚESz s.v. *pince*, *csatorna*, *gerenda*, *rönk*.)

Sana silta koltansaamessa on selvästi venäläistä alkuperää, mutta sen unkarinkielisellä vastineella *híd* on ossetialaista alkuperää. Se esiintyy kielessä jo 1000-luvun lähteissä ← (itäinen) *χīd*, (länteinen) *χēd*: 'silta' (ÚESz s.v. *híd*).

Mielenkiintoista on, että unkarissa on tässä aihepiirissä huomattavasti enemmän slaavilaisia lainasanoja kuin muita lainasanoja verrattuna muihin tähän mennessä käsiteltyihin ryhmiin. Mieleen tulee vain muutama sana, joka liittyy tähän aiheeseen ja on germaaninen lainasana: *spájz/spejz* 'ruokakomero' ← *speis*, *torony* 'torni' ← *turn* 'korkea kapea rakennus; vankila' (tämä sana on myös suomessa germaaninen, muinasruotsalainen laina) (ÚESz s.v. *spájz*, *torony*; Suomen etymologinen sanakirja s.v. *torni*).

4.3.3 Ruoka ja ruoanlaitto

Ruoka on toinen keskeinen osa arkea, ja siksi se on myös tämän ryhmän alaluokka. Markus Juutinen (2022) kirjoittaa, että koltansaamessa ei ole kovin paljon ruokalajien nimiä, jotka olisi lainattu venäjältä. Ruoanlaittoon ja syömiseen liittyvien sanojen määrä on huomattavasti suurempi. (Juutinen 2022: 117.) Unkarin kieleenkään ei ole varsinaisesti lainattu paljon tiettyjä ruokia, vaan pikemminkin muita elintarvikkeita sekä syömiseen ja ruoanlaittoon liittyviä sanoja.

Markus Juutisen (2022) koltansaamenkieliset esimerkit ovat seuraavat:

Ruokien nimet: *kuu'rník* 'kalakukko' (KKLS 181) < *күрник* 'kalalla tai kanalla täytetty piirakka', *mie'lkšállmat* 'marjainen juustokeitto' (*mie'lk* 'maito') ~ *so'loṃa't* (P) 'jauhoppuro' (KKLS 514) < *салáма'tа* 'jauhoppuro'

Makeisten ja leivonnaisten nimet: *bliin* 'blini, pannukakku' (KKLS 24) < *блин* id., *ká'nféât* 'makea' < *конфeта* id., *pre'nnek* 'piparkakku' (KKLS 401) < *пpяник* id., *soohar* 'korppu' (KKLS 512) < *сухáрь* id., *šá'ňğğ* 'makea leivonnainen' (KKLS 544) < *шáньгá* id. (Myznikov 2010: 477)

Elintarvikkeet: *gruuža* 'päärynä' < *зpушá* id., *kapus* 'kaali' < *кáпyсtá* id., *maa'liu(mue'rjj)* 'vadelma' (*mue'rjj* 'berry') < *мáлиná* id., *prááss* 'hirssi' (KKLS 402) < *пpóсо* id., *pááttáċ* 'siirappi' (KKLS 346) < *náтоká* id., *roošš* 'ruis' (KKLS 451) < *poжь* id., *ukssōs* 'etikka' (~KKLS 700) < *ýкcyс* id., *áá'reh* 'nut' (KKLS 320) < *opéx* 'pähkinä'

Ruoanlaitto ja syöminen: *pávvar* 'kokki' (KKLS 347) < *пóвар* id., *sááhharne'cc* 'sokeriastia' < *сáхарницá* id., *velkk* 'haarukka' (~KKLS 753) < *вéлка* id., *vää'ljed* 'vaivata taikinaa' (KKLS 715) < *валя́ть* id.

Myös András Zoltánilta (2021) löytyy paljon esimerkkejä, mutta niiden luokittelu on hieman haastavampaa, sillä käyttämissäni unkarilaisissa lähteissä kaikki kasvit on luokiteltu omaan luokkaansa. Jotta luokittelu olisi yhtenäisempää ja vastaisi Markus Juutisen luokittelua, lisään tähän myös kasveihin ja elintarvikkeisiin liittyvät sanat:

csésze 'kuppi' < **čaša*, *ebéd* 'lounas' < **obědъ*, *uzsonna* 'illallinen, välipala' < **užinъ*, *vacsora* 'illallinen' < **večerja*, *pecsenye* 'paisti' < **pečenja*, *káposzta* 'kaali' < **kapusta*, *tészta* 'taikina' < **těsto*, *kovász* 'hiiva' < **kvasъ*, *szalonna* 'pekoni' < **slanina* < **solnina*, *kolbász* 'makkara' < **kъlbasa*

bodza 'seljanmarja' < **bъzъje*, *málna* 'vadelma' < **malina*, *gomba* 'sieni' < **goba*, *moha* 'sammal' < **мъхъ*, *szilva* 'luumu' < **sliva*, *cseresznye* 'kirsikka' < **črěšnja* < **čeršъna*

Myöskään slaavilaisista kielistä lainatut ruokalajien nimet eivät ole unkarissa kovin yleisiä, aivan kuten koltansaamessa, mutta muutamia kuitenkin löytyy. On selkeitä lainasanoja, joita syödään Unkarin naapurimaissa, mutta ei juurikaan Unkarissa, vaikka niille onkin olemassa mukautettu nimi (kuten *pierogi*, *borsch*, *pelmeni* jne.). Seuraavat ovat kuitenkin: *kása* 'puuro' ← *kaša pecsenye* ← **pečenja* tai **pečenje* ← slaavi **pečenъ* 'paistettu' *kalács* ← *kolač* ← slaavi **kolo* 'pyöreä'; *pogácsa* 'pyöreä, happamaton leipä' eteläslaavilaisesta kielestä ← *ногáчá*, *pogača* ← lopulta italiankielisestä *focaccia* tai pohjoisitalialaisesta *fogaccia*. En löytänyt unkarista vastineita ruoille, joita Markus Juutinen mainitsee esimerkeissään. (ÚESz s.v. *kása*, *pecsenye*, *kalács*, *pogácsa*.)

Selkeämmin sanottuna makeisten ja leivonnaisten nimet, kuten siellä mainitaan, ovat unkarissa melko vaihtelevia sen suhteen, mistä sanat ovat peräisin. Esimerkissä sana *bliin*, joka tarkoittaa pannukakua, on unkariksi *palacsinta*, joka on romanialainen lainasana ← *plăcintă* 'struudeli' (ÚESz s.v. *palacsinta*). Piparkakku on koltansaameksi *pre'nnek*, mutta

unkariksi se on mielenkiintoinen yhdyssana *mézeskalács*. Sen ensimmäinen osa on *méz* 'hunaja', joka todennäköisesti oli olemassa jo kantauralilaisina aikoina, mutta on luultavasti indoeurooppalainen lainasana. Edellä mainittu sana *kalács*, joka tulee sanasta **kolo*, tarkoittaa pyöreää. (ÚESz s.v. *méz*, *kalács*.)

Sanoilla *ebéd* 'lounas', *uzsonna* 'iltapala' ja *vacsora* 'päivällinen' on unkarin kielessä slaavilaisia lainasanoja (ÚESz s.v. *ebéd*, *uzsonna*, *vacsora*). Älgu-tietokannan perusteella en löytänyt näille sanoille koltansaamenkielisiä vastineita, joissa olisi lainasanojen juuria.

Tässä sanaryhmässä on kuitenkin kaksi selkeää sukulaissanaa unkarin ja koltansaamen välillä. Nämä sanat ovat koltansaamen *kapus* 'kaali' ← *капыста* ja unkarin *káposzta* 'kaali' ← **kapusta*; koltansaamen *roošš* 'ruis' ← *рожь* ja unkarin *rozs* 'ruis' ← **raž* (András Zoltánin mukaan *rozs* 'ruis' sana on maanviljelyryhmässä). (Zoltán 2021; ÚESz s.v. *káposzta*, *rozs*.)

Huomasin myös, että vadelmaa, haarukkaa ja etikkaa tarkoittavat sanat ovat molemmissa kielissä slaavilaisia lainasanoja. Unkarin *málna* 'vadelma' ← **malina*; *ecet* 'etikka' ← **ocьть*; *villa* 'haarukka' ← todennäköisesti slovakian *vidla*. (ÚESz s.v. *málna*, *ecet*, *villa*). Sama koltansaamessa rinnakkain: *maa'liu* (*mue'rjj*) 'vadelma' (*mue'rjj* 'marja') ← *малина*; *ukssös* 'etikka' ← *уксус*; *velkk* 'haarukka' ← *вілка* (Juutinen 2022: 117).

4.4 Hallinto ja yhteiskunta

Venäläisellä hallinnolla ja yhteiskunnalla oli suuri vaikutus koltansaamelaisten elämään, mikä näkyy myös heidän lainasanoissaan (Juutinen 2022: 117). Analysoin seuraavaksi András Zoltánin (2021) nimittämän ”Laki ja valtio” -ryhmän sanoja. Olen kuitenkin havainnut, että jotkut tässä mainitut koltansaamenkieliset sanat ovat itse asiassa myös unkarin kielessä slaavilaista alkuperää, ja osoitan tämän myöhemmin.

Tässä kategoriassa Markus Juutinen korostaa seuraavia sanoja ja niiden alkuperää:

Hallinto ja yhteiskunta: *meer* 'kyläyhteisö' < *мур* id., *o'bjee'ččik* 'vouti, metsänvartija' < *объездчик* 'metsänvartija', *pječat* 'sinetti / leima' < *печать* id., *voolást* 'volosti (historiallinen hallintoalue)' < *волость* id., *å'ral* 'leima' < *орёл* 'kotka' (viittaa Venäjän vaakunan kaksipäiseen kotkaan, jota käytettiin leimoissa)

Laki ja järjestys: *pleân* 'vanki' < *пленник* id., *på'read* 'järjestys' < *порядок* id., *suud* 'oikeus, käräjät' < *суд* id., *štraaf* 'sakko' < *штраф* id.

Ja vertailun vuoksi tässä on seuraavat esimerkit András Zoltánilta (2021):

Laki ja hallinto: *király* 'kuningas' < **kralb* (< *Karl*), *tiszt* 'upseeri; virka; velvollisuus' < **čbstb* 'kunnia', *poroszló* 'vouti, oikeudenpalvelija' < **pristavb* 'vankila' *paraszt* 'talonpoika, maanviljelijä' < **prostb* 'yksinkertainen', *rab* 'orja; vanki' < **robъ* < **orbъ*, *szolga* 'palvelija' < **sluga*, *szabad* 'vapaa' < **svobodb* 'vapa' *tömlöc* 'vankila, tyrmä' < **тъмъница*, *perel* 'haastaa oikeuteen, käräjöidä' < **prëti*, *panaszol* 'valittaa' < **ponositi*, *parancsol* 'määrätä' < **poročiti*

Ensimmäinen sana, jonka löysin, oli hallinnollisia alueita tarkoittava sana näissä kahdessa kielessä: Nämä ovat unkarin kielellä *megye* ja koltansaameksi *voolâst*. Unkarinkielinen sana juontuu eteläslaavilaisesta sanasta, joka tarkoittaa rajaa, ja se mainitaan jo hyvin varhaisissa lähteissä 1000-luvulta lähtien. (ÚESz s.v. *megye*.) Koltansaamenkielinen sana on lainattu venäjältä ← *во́лостъ*. Tämä osoittaa myös, että hallinnossa slaavilaisten kielten vaikutus oli läsnä. Toinen sana, joka voitaisiin luokitella tähän, on sana *katu*. Molemmissa kielissä sillä on sama slaavilainen juuri. Koltansaamessa sana on *uu'lec* ← *улица* 'katu', kuten Juutisen (2022: 84) teoksen liitteessä esitetään. Unkarinkielinen sana *utca* ← **uljъ* on myös slaavilainen laina kielessä. Tämä rekonstruoitu muoto on peräisin yhteisslaavista ja tarkoittaa 'ontto puu tai mehiläispesä'. (ÚESz s.v. *utca*.)

Kuten aiemminkin mainittiin, koltansaamen sana rahalle on lainattu karjalasta, joka puolestaan on lainattu venäjältä karjalaan: *teä'gğ* ← *дѣньга* (Juutinen 2022: 81). Tämä sana on myös slaavilainen laina unkarin kielessä (*pénz*), mutta niiden muodot ovat hyvin erilaiset. Vanhan kirkkoslaavin kielessä tämän sanan alkuperä on ← *pěnězъ*, jonka juuret voidaan jäljittää vanhaan ylägermaaniseen sanaan ← *pfennig* 'penni' ja *penning* 'frankonian hopeinen denarius'. (ÚESz s.v. *pénz*.) Tämä osoittaa, että näiden kahden sanan alkuperä ei ole sama, mistä johtuvat myös erilaiset muodot. Toinen samankaltainen päällekkäisyys on vankia tarkoittavassa sanassa: koltansaamessa se on *pleân* 'vanki' ← *пленник* ja unkarissa *rab* ← **robъ*. (Zoltán 2021; ÚESz s.v. *rab*.)

Toinen tähän ryhmään luokiteltava sana tarkoittaa koulua. Mielestäni se voitaisiin sijoittaa tähän ryhmään, koska molemmissa tapauksissa koulut on rakentanut hallinto ja ne ovat myös tärkeitä instituutioita, eli tärkeitä myös valtiolle. Tämän sanan alkuperä koltansaamessa on venäjältä Itkosen (1958: 556) mukaan: *škooul* ← *школа* (Álgu). Unkarin kielessä tämä on kuitenkin latinalaisperäinen lainasana *iskola* 'koulu' ← *schola*, *scola* (ÚESz s.v. *iskola*). Venäjänkielisen sanan alkuperä on myös samasta latinalaisesta sanasta, josta unkarin kieli on lainannut tämän sanan (Этимологические Онлайн-Словари Русского Языка: Происхождение слова школа).

4.5 Armeija ja sodankäynti

Tästä aiheesta on molemmissa kielissä pienempi lainasanojen ryhmä. Koltansaamen kielen vähäinen lainasanasto on ymmärrettävää, sillä koltansaamelaisia ei värvätty armeijaan ennen Venäjän–Japanin sotaa ja ensimmäistä maailmansotaa. (Juutinen 2022: 118.) Slaavilaisten integroitumisen jälkeen Unkariin syntyi uusia yhteyksiä ulkomaailmaan. Unkarilla oli alusta asti suhteita slaavilaisten naapureidensa, kuten Puolan ja Kroatian, kanssa, joista jälkimmäinen joutui Unkarin hallintaan. Poliittiset, taloudelliset ja sotilaalliset suhteet näihin slaavilaisiin naapureihin olivat läheiset, mikä lisäsi myös unkarin kielen slaavilaisia lainasanoja. (Zoltán 1996: 644–645.)

Markus Juutinen on tuonut esiin seuraavat sanat:

Armeijaan liittyvät sanat: *prizoov* 'asevelvollisuus' < *призвіе* 'sotilaskutsunnat', *prizoovneĕ* 'varusmies' < *призывнік*, *stiik* 'pistin' < *штык*, *säälđat* 'sotilas' < *солдам*.

Koska kyseessä oleva ryhmä ei ole unkarin kielessäkään kovin laaja tai erityisen paljon tutkittu semanttinen ryhmä, András Zoltánin teoksissa tai kirjassa "A Magyar Nyelvtörténet Kézikönyve" ei mainita näitä nimenomaisesti omana luokkanaan eikä niille anneta esimerkkejä. Olen sen takia itse laatinut seuraavan lyhyen luettelon ÚESz:n avulla:

tiszt 'upseeri; virka; velvollisuus' ← **čbstb csajka* ← *šálka*, *csata* 'taistelu' ← *četa* 'yksikkö, ryhmä' (tarkkaa alkuperää ei ole selvitetty), *huszár* 'husari' ← *husa* 'ryöstö'

Yksi tämän ryhmän perussanoista, *sotilas*, on koltansaameksi *säälđat*, joka on lainattu venäjän kielestä ← *солдам*, mutta unkarin kielessä sana *katona* ← *capitaneus* 'merkittävä' on peräisin latinasta (ÚESz s.v. *katona*.) Monet tämän ryhmän sanat unkariksi ovat pikemminkin saksalaisia lainoja, esimerkiksi *puska* 'ase' ← *büchse* (ÚESz s.v. *puska*).

Yleisesti ottaen näiden kahden kielen välisiä päällekkäisyyksiä oli vaikea löytää, mikä osoittaa myös, että vaikka tämä semanttinen ryhmä on mainitsemisen arvoinen, se ei ole yhtä laaja tai merkittävä kuin edelliset ryhmät. Ainakin unkarissa suurin osa näistä lainasanoista on peräisin muista kielistä, kuten saksasta, eikä slaavilaisista kielistä.

Unkarin kielessä on joitakin muita semanttisia ryhmiä, joissa on suurempi määrä slaavilaisia lainasanoja, kuten perhe, kalastus ja metsästys, käsityöt ja kasvit. Mainitsen ne tässä vain lyhyesti, koska Juutinen ei käsittele niitä laajemmin, jolloin niitä ei voida kunnolla vertailla koltansaameen.

4.6 Maanviljely ja eläimet

Selkeästi erillinen lainasanaryhmä on maatalous. Unkarin kielessä on paljon maatalouteen liittyviä sanoja, ja András Zoltán (2021) esittää tämän havainnollistamiseksi hyvin pitkän sanaluettelon; luettelo onkin yksi pisimmistä, mikä osoittaa myös, että ryhmän sanamäärä on suuri. Tämän vastakohtana koltansaamassa on hyvin vähän samaan luokkaan kuuluvia sanoja, jotka on lainattu venäjältä. Koltansaamelaiset eivät ole harjoittaneet paljon maataloutta, ja nämä sanat viittaavat pikemminkin ostettuihin elintarvikkeisiin kuin varsinaisiin maatalouskäytäntöihin. On todennäköistä, että heidän elämäntapansa tai ilmasto eivät sallineet samanlaista maataloutta, joka on mahdollista ja itsestään selvää Unkarissa. Koltansaamelaisten keskuudessa on harjoitettu vain pienimuotoista lampaankasvatusta. Toinen Juutisen mainitsema ero on se, että itämerensuomalaisissa kielissä on melko paljon venäjältä lainattuja sanoja, erityisesti verrattuna koltansaameen. Koska maanviljely oli tärkeä elinkeino suomalaisille ja virolaisille, on loogista, että nämä kielet, olivat venäjältä lainattu enemmän maanviljelyyn liittyviä sanoja. (Juutinen 2022: 116–119).

Kaiken kaikkiaan Juutinen mainitsee muutaman sanan tässä ryhmässä ja lisää mukaan myös sanat, jotka hän luokittelee ryhmään ”eläimet ja hyönteiset”. Unkarin kielessä on selvästi paljon slaavilaisia lainasanoja näissä ryhmissä. Myös kirjan ”A Magyar Nyelvtörténet Kézikönyve” mukaan maatalous ja villieläimet muodostavat yhden merkittävimmistä slaavilaisista lainasanoista koostuvista ryhmistä, jossa maatalous tulee heti kristinuskon jälkeen. Uskonto on erittäin laaja aihe sekä unkarin kielessä että koltansaamassa.

5 Lopuksi

Tämän tutkielman tavoitteena oli tuoda esiin koltansaamen ja unkarin lainasanojen semanttisten ryhmien yhtäläisyyksiä sekä osoittaa, missä määrin slaavilaiset kielet ovat vaikuttaneet niihin vuosisatojen kuluessa. Olen ottanut huomioon kielten historiallisen kehityksen ja esitellyt niiden historiaa sekä historiallisia yhteyksiä muihin kieliin. Tämän jälkeen vertailin lainasanojen semanttisia ryhmiä ja osoitin, kuinka paljon niiden välillä on päällekkäisyyksiä. Esittelin myös yksittäisten sanojen taustoja ja vertailin niitä toisiinsa.

Tämä pro gradu -tutkielma tarjoaa vertailukohdan slaavilaisille lainasanoille. Vastaavaa tutkimusta ei ole aiemmin tehty tällä tavalla, ja tämän etymologisen tutkimuksen jatkamiselle on monia hyviä mahdollisuuksia. Tätä aihetta on tutkittu koltansaameksi ja unkariksi, mutta erityisesti unkaria on tutkittu enemmän ja jo paljon pidempään. Siksi olisi tärkeää, että tutkimusta jatketaan, jotta uralilaisten kielten välisiä vertailuja voitaisiin laajentaa.

Tulevaisuudessa voisi olla mahdollista tehdä syvällisempi analyysi lainasanojen yhtäläisyyksistä, ja tutkimusta voitaisiin laajentaa muihin saamelaiskielten slaavilaisiin lainasanoihin ja mahdollisesti jopa germaanisiin lainasanoihin. Unkarissa on myös melko paljon germaanisista lainasanoja, joten niitä voitaisiin verrata myös muihin länsisaamelaiskieliin, jotka ovat saaneet merkittävää vaikutusta skandinaavisista kielistä toisin kuin koltansaame, joka on saanut vaikutteita venäjältä. Tämän tutkimuksen mahdollisena jatkona voisi olla myös unkarin, suomen ja viron maanviljelyn semanttiseen ryhmään kuuluvien slaavilaisten lainasanojen vertailu, sillä näistä kielistä on lainattu paljon sanoja tähän ryhmään toisin kuin koltansaameen.

Tutkimukseni osoittaa, että unkari ja koltansaame ovat molemmat olleet suurimman osan historiastaan kosketuksissa slaavilaisten kielten kanssa: koltansaame venäjän kanssa ja unkari monien muiden kielten kanssa. Kontakteja on ollut myös kielten varhaisemmissa muodoissa ennen slaavilaisten kielten hajaantumista. Kontaktikielten erosta huolimatta sanojen semanttisissa ryhmissä on monia yhtäläisyyksiä, ja usein molemmissa kielissä on lainasanoja samoille sanoille, jotka ovat peräisin slaavilaisesta kielestä tai jonkun slaavilaiskielen muodosta. Sekä koltansaamessa että unkarissa on suuri määrä slaavilaisperäisiä lainasanoja monissa eri ryhmissä. On joitakin ryhmiä, joissa molemmilla kielillä on suuri määrä lainasanoja, kuten uskonto ja kristinusko sekä arkielämä, mutta myös eroja löytyy.

Esimerkiksi unkarin kielessä on paljon maanviljelyyn liittyviä lainasanoja, kun taas koltansaamessa niitä ei ole paljoa.

Verrattaessa koltansaamen sanojen etymologiaa niiden unkarinkielisiin vastineisiin käy usein ilmi, että vaikka sana olisi unkarin kielessäkin lainasana, se on toisinaan lainattu jostakin toisesta kielestä, kuten saksasta tai latinasta. Tämä johtuu siitä, että alueet, joilla uncaria nykyään puhutaan, ovat maantieteellisesti monien muiden indoeurooppalaisten kielikuntien kielten ympäröimiä. Historiallisesti jopa ottomaanit saavuttivat Unkarin, mikä johti siihen, että myös heiltä on lainattu useita sanoja. Näiden kielten läheisyys ja kontakti unkarin kanssa ovat myös olleet erilaiset kuin koltansaamen, sillä uncaria ympäröivät nykyäänkin kaikki kolme suurempaa slaavilaista kielihaaraa (esimerkiksi lännessä slovakki, idässä ukraina ja etelässä kroatia). Unkarilaiset ja edellä mainittuja kieliä puhuvat ihmiset ovat olleet läheisessä yhteydessä 900-luvulta lähtien. Koltansaamen kieli ja venäjä taas ovat olleet yhteydessä 1500-luvulta lähtien. Siitä huolimatta molempien kielten suurin yksittäinen lainasanaryhmä on peräisin slaavilaisista kielistä, ja huolimatta myöhemmästä altistumisesta venäjälle, koltansaamessa on nykyisen tietämyksemme mukaan muutama sata venäjänkielistä lainasanaa enemmän kuin unkarin arkikielessä on slaavilaisista kielistä.

Lähteet

- Álgu-tietokanta. Sámegeielaiddet etymologasá diehtovuodđu = Saamelaiskielten etymologinen tietokanta. [Online-tietokanta]. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. Viitattu 30.04.2026. Päivitetään jatkuvasti. Saatavissa: <http://kaino.kotus.fi/algu/>.
- Encyclopædia Britannica. *history of Hungary*. [Verkkojulkaisu.] Encyclopædia Britannica. Viitattu 2.5.2026. Saatavissa: <https://www.britannica.com/topic/history-of-Hungary>.
- *Russian Empire: Map of Russian expansion in Asia, 1533–1894*. Encyclopædia Britannica. Viitattu 28.4.2026. Saatavissa: <https://www.britannica.com/place/Russian-Empire#/media/1/753050/3392>.
- *Slavic languages: distribution in Europe*. Encyclopædia Britannica. Viitattu 28.4.2026. Saatavissa: <https://www.britannica.com/topic/Slavic-languages#/media/1/548460/2098>.
- Feist, Timothy 2023. Skolt Saami. – *The Uralic languages*, s. 302–346. Toinen painos. Toim. Daniel Abondolo ja Riitta-Liisa Valijärvi. Routledge, Lontoo; New York.
- Gerstner, Károly 2018. Szókészlettörténet. – *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*, s. 249–270. Toim. Kiss Jenő–Pusztai Ferenc. TINTA Könyvkiadó, Budapest.
- Häkkinen, Kaisa 1996. *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2006. *Mistä sanat tulevat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Juutinen, Markus 2022. Russian loanwords in Skolt Saami. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 67, s. 75–126. Saatavissa: <https://doi.org/10.33339/fuf.110737>
- Kiss, Jenő 2018. A nyelvtörténet forrásai. – *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*, s. 48–51. Toim. Kiss Jenő–Pusztai Ferenc. TINTA Könyvkiadó, Budapest.
- Koponen, Eino – Miestamo, Matti – Juutinen, Markus 2022. Skolt Saami. – *The Oxford guide to the Uralic languages*, s. 196–218. Toim. Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso ja Elena Skribnik. Oxford University Press, Oxford.
- Koponen, Eino 2022. Saami – *The Oxford guide to the Uralic languages*, s. 103–112. Toim. Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso ja Elena Skribnik. Oxford University Press, Oxford.
- Rießler, Michael Espen Sommer Eide, Jefremoff, Katri, Lumisalmi, Erkki, Nosova, Zoja 2013–2022: *Neahttagisánit, Nettidigisanat Skoltesamisk-norsk-skoltesamisk ordbok*. Tromsø: UiT. Viitattu: 29.04.2026. Saatavissa: <http://saan.oahpa.no>

- Lang, Valter 2020. *Homo Fennicus: itämerensuomalaisten etnohistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Papp, István 2014. *Magyar Nyelvtörténet, kézirat*. Papp István örökösei, Debrecen.
- Rantanen, T., Tolvanen, H., Roose, M., Ylikoski, J. & Vesakoski, O 2022. “Best practices for spatial language data harmonization, sharing and map creation – A case study of Uralic” PLoS ONE 17(6): e0269648.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0269648>.<https://sites.utu.fi/urhia/language-maps/>.
- Rantanen, Timo, Vesakoski, Outi, Ylikoski, Jussi, & Tolvanen, Harri 2021. Geographical database of the Uralic languages (v1.0) [Data set]. Zenodo.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.4784188>. <https://sites.utu.fi/urhia/language-maps/>.
- Rydving, Håkan 2013. *Words and varieties: Lexical variation in Saami*. Helsinki.
- Saarikivi, Janne 2020. *Kielentutkimuksen menetelmiä I–V*. Toim. Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki: *Kielentutkimuksen menetelmiä III*, Luku 15, s. 679–710. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2022. The divergence of Proto-Uralic and its offspring: A descendent reconstruction – *The Oxford guide to the Uralic languages*. Oxford University Press, s. 28–58. Toim. Bakró-Nagy, Marianne, Johanna Laakso ja Elena Skribnik.
- Suomen etymologinen sanakirja 2026. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 72. URN:NBN:fi:kotus-202259. Päivitetty 19.2.2026. Viitattu 4.5.2026. Saatavissa: <https://kaino.kotus.fi/suomenetymologinensanakirja>.
- ÚESz = Gerstner, Károly 2011–2025. Új magyar etimológiai szótár. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet – ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. [Verkkójulkaisu.] Viitattu 6.5.2026. Saatavissa: <https://uesz.nytud.hu/>
- Wahlström, Max, Lindstedt, Jouko 2020. *Kielentutkimuksen menetelmiä I–V*. Toim. Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki: *Kielentutkimuksen menetelmiä III*, Luku 12, s. 558–568. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Wikimedia Commons. Ethno-linguistic map of Austria-Hungary, 1910. 02.05.2026.
 Saatavissa:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Austria_Hungary_ethnic.svg#/media/File:Austria_Hungary_ethnic.svg.
- Zoltán, András 1996 6-7. *A magyar–szláv érintkezések kezdetei és fázisai*. ÉLETÜNK, Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat, s. 634–648. Szombathely.

- 2005 *Szavak, szólások, szövegek: Nyelvészeti és filológiai tanulmányok*. Lucidus Kiadó. Budapest.
- 2021 *Hungarian and Slavic*. Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online. Saatavissa: https://www.academia.edu/44999573/Hungarian_and_Slavic.
- 2014. *A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok*. ELTE.
- Волкова А. Н., В. Н. Соловар 2016. Краткий русско-хантыйский словарь (сургутский диалект), Ханты-Мансийск.
- Кузанова, Е. А. 1994. Словарь Манси (Восточный диалект), Москва.
- Молданова, С. П., Е. А. Немысова, В. Н. Ремезанова 1988. Словарь Хантыйско-Русский и Русско-Хантыйский, Ленинград.
- Этимологические Онлайн-Словари Русского Языка: Происхождение Слова Шляпа.
Viitattu: 01.5.2026. Saatavissa:
<https://lexicography.online/etymology/%D1%88/%D1%88%D0%BB%D1%8F%D0%BF%D0%B0>.
- Этимологические Онлайн-Словари Русского Языка: Происхождение слова школа.
Viitattu: 01.5.2026. Saatavissa:
<https://lexicography.online/etymology/%D1%88/%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0>